

S&D 5 2026

SOCIALISME DEMOCRATIE

80

j a a r

Wiardi Beckman Stichting

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie
Verschijnt zes maal per jaar

Redactie

Paul de Beer
Meike Bokhorst
Wout Cornelissen
Patricia Dinkela
Tessa Dool
Janneke Holman (*eindredactie*)
Ruud Koole
Annemarieke Nierop (*hoofdredeactie*)
Arjan Reurink
Merel van Rooy
Rick Stegeman
Vera Vrijmoeth
Bram van Welie

**De redactie verwelkomt
bijdragen ter beoordeling.
Kopij graag toezenden
per e-mail naar send@wbs.nl**

Redactieadres

Wiardi Beckman Stichting
Theresiastraat 13
2593 AA Den Haag

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving

Jaap Swart

Abonnementen

Bel 06 206 12 852,
mail info@vangennep-boeken.nl voor
een abonnement of kennis-
makingsnummer of meldt u zich aan
via het formulier op
www.vangennep-boeken.nl.

Uitgever

Uitgeverij Van Gennep
A-Lab, Overhoeksplein 2
1031 KS Amsterdam
info@vangennep-boeken.nl
06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang

- ▶ Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 25
- ▶ Particulier Nederland: eerste jaar € 40,50, daarna € 84,50
- ▶ Instelling Nederland: € 164,50
- ▶ Proefabbonnementen: € 15 voor 3 nummers
- ▶ Particulier buitenland: € 147,50
- ▶ Instelling buitenland: € 175,50
- ▶ Losse nummers € 17,50

S&D online

Gratis voor abonnees
Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar)
Aanmelden via send@wbs.nl

© 2026 Uitgeverij Van Gennep

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

Afscheid

Op 28 augustus vierde de Wiardi Beckman Stichting haar tachtigjarige bestaan in De Rode Hoed in Amsterdam. De bijdragen van de sprekers staan gebundeld in dit nummer van S&D. Centraal staan vier toonaangevende publicaties van de oud WBS-directeuren: *De weg naar Vrijheid* en *Om de kwaliteit van het bestaan*, van Joop den Uyl, *De illusie van de 'democratische staat'* van Paul Kalma en *Van Waarde* van Monika Sie Dhian Ho.

Op het grote scherm op het podium prijkte achter de sprekers een foto van een heel jonge Herman Bernard Wiardi Beckman in gesprek met Pieter Jelles Troelstra. Wiardi Beckman hielp Troelstra bij het schrijven van zijn *Gedenkschriften*, en dat is waar die foto van getuigt, denk ik. Symbolisch is het een prachtig beeld: een nieuwe generatie die het gedachtegoed van de oude generatie tot zich neemt, en dit vervolgens vernieuwt.

Die viering eind augustus was meteen het afscheid van de Wiardi Beckman Stichting. In dezelfde week vierden we de oprichting van het Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit, het wetenschappelijk bureau van PRO. En ook hier verwacht ik dat wordt voortgebouwd op ideologische en politieke inzichten van al degenen die eerder kwamen.

Ook van Socialisme & Democratie, S&D, zullen we afscheid gaan nemen. Dit is het een-na-laatste nummer. In december maken we een afscheidnummer waarin de redactieleden terugkijken op ons tijdschrift, dat in 1939 werd opgericht, dus nog voordat de PvdA of de Wiardi Beckman Stichting bestonden. We hebben onszelf beloofd het luchtig te houden.

Vanaf 2027 komt het Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit met een nieuw tijdschrift, met een nieuwe hoofdredacteur en een deels nieuwe redactie.

S&D heeft een ledenbestand van heel trouwe lezers, die vaak al decennia geabonneerd zijn. Net als bij het afscheid van de WBS, stemt het afscheid van S&D weemoedig. Mij in elk geval. Maar tegelijk ben ik enorm benieuwd naar wat er komen gaat.

*Annemarieke Nierop, hoofdredacteur S&D,
tot september 2026 directeur van de Wiardi Beckman Stichting,
van september 2026 co-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit*

Hermen Hoek en Marc van Osch zijn werkzaam als docent Nederlands op de OSG Hugo de Groot in Rotterdam. Met Vrijmipo bezorgen zij poëzie op bijzondere en onvermoede plekken.

Op woensdagmiddag 31 maart 2021 deed Caner uit havo-5 zijn mondeling examen literatuur. Waar de meeste leerlingen enigszins bedremmeld de klas inlopen, in de veronderstelde wetenschap dat ze een zweterig halfuurtje tegemoet gaan, vol moeilijke vragen over al dan niet gelezen literaire werken, kwam Caner breed lachend het lokaal binnen – twee big shoppers met zich meezeulend. Caner had niet alleen de acht boeken meegenomen die hij voor zijn literatuurlijst gelezen had, maar ook een flink deel van het oeuvre van Simon Vestdijk – wiens werk hij had besloten te gaan verzamelen na het lezen van *Ivoren wachters*.

Deze roman uit 1951 handelt over Philip, een eindexamenleerling met een slecht gebit. Hij verwaarloost zijn ivoren wachters en maakt de toestand in zijn mond nog veel erger door walnoten te kraken met zijn tanden. Wanneer hij een kies moet laten trekken, iets wat zijn oom, bij wie hij in huis woont, niet wil financieren, besluit hij om voor de tandarts bij wijze van alternatieve betaling een gedicht te schrijven. 'Dus dit is voor mij?' vroeg de tandarts, en schoof het papier onder een lage bak met instrumenten en verschillend gekleurde tanden en kiezen.

Over deze scène en de verdere plot van het – overigens nog altijd erg leesbare – verhaal was Caner enorm enthousiast, hetgeen ongetwijfeld zal hebben bijgedragen aan zijn mooie cijfer voor het mondeling. Caner heeft echter niet kunnen voorkomen dat Vestdijk zo langzamerhand wat in de vergetelheid begint te geraken – zijn 52 romans, 23 essaybundels en duizenden gedichten ten spijt. Uit het archief met nominaties voor de Nobelprijs voor Literatuur bij de Zweedse Academie blijkt dat Vestdijk van 1950 tot en met 1967 twaalf keer genomineerd is geweest voor deze prijs. Jammer dat Vestdijk 'm nooit gewonnen heeft – dan zou hij 'die sneller schrijft dan God kan lezen' (Adriaan Roland Holst) wellicht nog wat vaker langskomen bij een mondeling examen literatuur.

Ivoren wachters

*(Opgedragen aan den heer L.P. Brandt, tandarts te dezer stede,
ter gelegenheid van het trekken van een kies.)*

Ivoren wachters van 't maagdarmkanaal,
Uw teugelloos verdwijnen in galop
Maakt mijn kop tot minder dan een doodskop,
Die blikkerlacht, van huid en spieren kaal.

Ik offerde u aan kluif en notenschaal,
Aan zuurtjes, noga, chocola en drop.
Mijn oom zei: 'Jou verdomde galgenstrop,
Dacht jij, dat ik de tandarts nog betaal?'

Ivoren wachters, 'k draag mijn tegenspoed.
Aan vroege ouderdom of diabetes
Is uw betreurd verscheiden niet te wijten.

't Komt enkel door dat tomeloze bijten
En door 't gesabbel op wat suikergoed
Dat gij ontbreekt zo breed als mijn bek breed is.

*Philip Corvage
Simon Vestdijk (1898–1971)
Uit: Ivoren wachters (1951)*

Verlangen naar wijsheid

De recente PISA-resultaten laten zien dat de vaderlandse leesvaardigheid opnieuw met enthousiasme is gekelderd. In grote delen van de wereld staan leesvaardigheid, concentratievermogen en diep tekstbegrip onder druk, maar Nederland zet er extra vaart achter en behoort inmiddels tot de internationale koplopers van de intellectuele achteruitgang.

Bijna vier op de tien vijftienjarigen beschikken niet over het leesniveau dat nodig is om volwaardig mee te doen in vervolgonderwijs en samenleving. De cijfers zijn meer dan een penibel pedagogisch probleem. Wie dieper kijkt ziet dat onze verlichte, vrije samenleving op het spel staat.

Vindt u het wat theatraal om het 'einde van het lezen' te koppelen aan het 'einde van de beschaving?' Lees dan het essay *The End of Reading Is Here* van Rose Horowitz.

Haar punt is overigens niet dat er tegenwoordig minder wordt gelezen. Integendeel. We consumeren de hele dag berichten, posts en notificaties. Wat volgens haar verdwijnt, is iets anders: het vermogen om langdurig en aandachtig te lezen.

We lezen veel, maar steeds minder diep. Dat betekent niet dat wij verleren hoe we afzonderlijke woorden moeten decoderen, maar wel dat we vermogens van een hogere orde verliezen, zoals begrip, reflectie, kritisch denken en empathie. We raken niet ongeletterd, maar postgeletterd.

Horowitch geeft deze trend maatschappelijke betekenis door terug te grijpen op de inzichten van taalwetenschapper Walter Ong, die al in de jaren zestig en zeventig beschreef hoe samenlevingen veranderen wanneer zij zich minder organiseren rond geschreven taal en

meer rond directe, mondelinge en emotionele communicatie. Schriftculturen nodigen uit tot reflectie en afstand nemen. Meer orale culturen leunen sterker op beleving en herkenning. Horowitch stelt de ongemakkelijke vraag of wij, ondanks alle technologische vooruitgang, niet langzaam terugbewegen naar zo'n cultuur.

Als wat we zien en geloven dan ook nog sterk wordt bepaald door algoritmen die worden aangestuurd door Big Tech, raken we het vermogen kwijt gezamenlijk naar waarheid te zoeken. En dat bedreigt onze democratische samenleving.

In een tijd waar collectieve impulsbevrediging ons naar de afgrond leidt, heeft de samenleving ernstig behoefte aan een meesterlijke aanwakkering van een collectief verlangen naar

BRAM VAN WELIE

Redactielid S&D

wijsheid. Juist het onderwijs kan daarin een vliegwiel zijn. De leraar die ruimte maakt voor aandacht, voor wijsbegeerte, voor geschiedenis, voor literatuur en voor het trage, geduldige gesprek. Niet uit nostalgie, maar als bewapening voor de toekomst. Voor de idealen van de Verlichting. Voor een denkende democratie.

Ja, natuurlijk, dit vergt een investering in de eruditie van het leraarschap en een definitief afscheid van het naieve geloof in technologie. Maar daarmee redden we het niet, het vraagt iets van ons allemaal. We kunnen boeken volschrijven over hoe de huidige tijd ons dom en kwetsbaar maakt. Het begin van de oplossing is uiteindelijk verrassend eenvoudig. We moeten de jeugd het goede voorbeeld geven. Schud jezelf wakker. Beheers je impulsen. Verlang naar wijsheid. Leg je telefoon weg. Pak een goed boek.

De achterkant van onze energietransitie

Onze energietransitie raakt op stoom. Goed, er moeten nog wat knelpunten opgelost worden, zoals netcongestie en wijken-van-het-gas-af. Maar zon en wind leveren al meer dan de helft van onze stroom en warmtepompen zijn niet genoeg aan te slepen. Het wordt nu tijd om ook wat te doen aan de ‘achterkant’ van onze energietransitie.

Want straks zoeven we allemaal in onze elektrische auto's, draaien op de Noordzee windparken voor onze stroom en werkt onze industrie op waterstof, maar daarvoor hebben we dan wel kobalt voor batterijen, zeldzame metalen voor de windturbine-magneten en waterstof voor de industrie nodig uit het mondiale zuiden.

Maar mijnbouw en verwerking gaan vaak gepaard met milieuproblemen, slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen en schending van mensenrechten. Dat moet dus anders. En Afrika accepteert geen hulprelatie meer en zeker geen neokoloniale handelsrelatie. De Nederlandse Afrikastrategie zet niet voor niets het concept ‘gelijkwaardig partnerschap’ centraal. En de EU benadrukt in haar documenten een ‘just and equal partnership’ met de Afrikaanse Unie.

Wat betekent dat concreet als het gaat om energietransitie? Dan gaat het allereerst om wederzijdse belangen. Europa zoekt in Afrika vooral grondstoffen en waterstof voor zijn transitie. Prioriteiten van Afrika zijn om iedereen te voorzien van duurzame energie, gekoppeld aan meer duurzame bedrijvigheid en economische ontwikkeling, oftewel ‘energy access’ en ‘groene industrialisatie’. Dat vormt een mooie gezamenlijke agenda: als Afrika ons grondstoffen levert, werken wij mee aan ‘energy access’ daar.

Dat laatste kunnen we als Nederland bijvoorbeeld doen door bij te dragen dat het

Mission300-initiatief. Dit initiatief van de Wereldbank en de Afrikaanse Ontwikkelingsbank beoogt om voor 2030 driehonderd miljoen mensen van duurzame energie te voorzien; zeshonderd miljoen mensen hebben dat nog niet.

De andere Afrikaanse prioriteit is groene industrialisering. Laten we gezamenlijke groene industriële initiatieven starten en de Afrikaanse zon benutten. Denk aan groene staalproductie: produceer eerst ijzererts in Afrika met behulp van groene waterstof, en verwerk dat in Europa verder tot hoogwaardig groen staal. Of laat de huidige kunstmestproductie in Afrika voortaan gebeuren op basis van groene waterstof; dat is goed voor zowel de Afrikaanse als de Europese landbouw. De Maastrichtse denktank ECDPM heeft hier samen met Afrikaanse partners interessante plannen voor uitgewerkt.

Omgekeerd hebben wij dus Afrika nodig voor grondstoffen en groene waterstof. We zullen dan wel duidelijke gelijkwaardigheidscriteria aan projecten moeten opleggen. Die moeten naast export ook op lokale ontwikkeling gericht

FRANS VAN DER LOO

zijn, Handel en duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) moeten hand in hand gaan. Regelgeving, zoals de Europese CSDDD en de nationale IMVO-convenanten (Corporate Sustainability Due Diligence Directive), zal dit moeten afdwingen.

Ten slotte, misschien wel het belangrijkste: wij zullen hier minder energie en grondstoffen moeten gaan gebruiken om ruimte te scheppen voor Afrika's verdere ontwikkeling. Dus minder gebruiken, meer efficiëntie en naar een circulaire economie. We zullen nu eenmaal niet allemaal in elektrische auto's kunnen rijden.

Vooruitgang **zonder antwoord** op het onbehagen

Flor Avelino en Rutger Claassen schetsen in het vorige nummer van S&D een krachtig egalitair kompas. Maar progressieve politiek wordt pas geloofwaardig wanneer zij ook datgene onderkent wat door modernisering verloren gaat.

HENK KRIJNEN

Politicooloog

Vooruitgang heeft haar vanzelfsprekendheid verloren. Niet omdat de behoefte aan een duurzamere, vrijere en rechtvaardigere samenleving is verdwenen, maar omdat verandering steeds vaker ook als verlies wordt ervaren. In hun essay *Het progressieve streven*¹ formuleren Flor Avelino en Rutger Claassen, beiden werkzaam aan de Universiteit Utrecht, een ambitieus antwoord op de ideologische opmars van het conservatisme. Hun egalitaire toekomstbeeld overtuigt. Hun analyse blijft echter onvolledig zolang de maatschappelijke wortels van het verlies dat burgers ervaren grotendeels buiten beeld blijven.

De egalitaire droom

In de dagelijkse politiek verschijnt progressiviteit meestal als een verzameling onderwerpen: klimaat, bestaanszekerheid, gelijkheid, diversiteit en democratisering. Avelino en Claassen draaien de volgorde om. Niet afzonderlijke beleidsdossiers vormen hun vertrekpunt, maar de vraag wat progressiviteit in ideologische zin betekent.

Hun antwoord is helder: de kern van progressieve politiek is het streven naar een egalitaire ordening van de samenleving. Tegenover

de conservatieve verdediging van maatschappelijke hiërarchieën staat de progressieve inzet om macht gelijkwaardiger te verdelen. Dat geldt niet enkel voor inkomen en bezit. Ook de verhoudingen tussen mannen en vrouwen, tussen verschillende culturele en etnische groepen en tussen bestuurders en burgers zijn in het geding. Progressiviteit houdt volgens de auteurs in dat bestaande machtsconcentraties steeds opnieuw ter discussie worden gesteld en dat democratisering zich niet tot het stemhokje beperkt.

Die benadering maakt hun artikel relevant. Progressieven zijn de afgelopen decennia dikwijls in een defensieve positie terechtgekomen: als verdedigers van de democratische rechtsstaat, sociale zekerheid en eerder verworven rechten. Avelino en Claassen willen daar een offensief verhaal tegenoverstellen. Niet beschermen wat bestaat, maar duidelijk voor het voetlicht brengen welke samenleving progressieven willen opbouwen.

Precies daar dient zich echter de centrale spanning aan. Een toekomstbeeld kan normatief aantrekkelijk zijn en toch weinig politieke overredingskracht bezitten. Voor veel burgers is vooruitgang immers geen eenduidige ervaring. Wat vanuit beleid, economie of technologie als vernieuwing wordt gepresenteerd, kan in het dagelijks leven verschijnen als verlies van controle, continuïteit of nabijheid. Een progressief verhaal dat vooral vertelt wat er gewonnen kan worden, blijft daarom onvermijdelijk half.

Vier kantelingen

Avelino en Claassen proberen de egalitaire droom te herijken aan de hand van vier fundamentele problemen van het moderne vooruitgangdenken. Zij behandelen die niet als losstaande kwesties, maar als terreinen waarop progressiviteit zich opnieuw moet uitvinden.

Technologische innovatie mag allereerst niet langer automatisch met vooruitgang worden vereenzelvigd. Nieuwe technologie kan maatschappelijke problemen oplossen. Tegelijkertijd kan ze ook ongelijkheden en afhankelijkheden vergroten en ecologische schade verergeren. Bovendien kan het geloof in toekomstige technische oplossingen worden gebruikt om sociale verandering op de lange baan te schuiven. De noodzakelijke kanteling is die van innovatie naar transformatie: niet vragen wat technisch gesproken mogelijk is, maar nagaan onder welke maatschappelijke en democratische voorwaarden technologie bijdraagt aan duurzaamheid en rechtvaardigheid.

Ook de traditionele koppeling tussen economische groei en vooruitgang moet volgens de auteurs worden losgelaten. Meer productie en consumptie resulteren niet vanzelf in een beter bestaan. Tegenover abstracte groei dwang plaatsen zij de zoektocht naar het goede leven: een economie waarin welzijn, zorg, duurzaamheid,

Een toekomstbeeld kan normatief aantrekkelijk zijn en toch weinig politieke overredingskracht bezitten

bestaanszekerheid en een rechtvaardige verdeling zwaarder wegen dan een almaar stijgend bruto binnenlands product.

Het derde probleem betreft diversiteit: de vertegenwoordiging van verschillende sociale groepen en de uiteenlopende visies op wat vooruitgang behelst. Wat voor de ene groep emancipatie betekent, kan door een andere als achteruitgang worden beleefd. Ook progressieve waarden kunnen onderling botsen: snel klimaatbeleid kan bijvoorbeeld op gespannen voet

staan met sociale rechtvaardigheid of zorgvuldige democratische inspraak. De kanteling bestaat daarom uit het serieus nemen van waardenpluralisme. Verschillen moeten niet door één dominant wereldbeeld worden gladgestreken. Juist via debat, deliberatie en politieke afweging kunnen deze productief worden gemaakt.

Ten slotte pleiten de auteurs voor een herwaardering van gemeenschap en verbondenheid. Progressieven hebben zich terecht verzet tegen de dwingende en hiërarchische kanten van traditionele gemeenschappen. Ze hebben daardoor echter de menselijke behoefte aan geborgenheid, continuïteit en herkenbaarheid veronachtzaamd. Gemeenschapszin moet niet aan conservatieven worden overgelaten. Die

Wat vanuit beleid, economie of technologie als vernieuwing wordt gepresenteerd, kan in het dagelijks leven verschijnen als verlies

moet op egalitaire en inclusieve grondslag worden georganiseerd: open voor verschillende identiteiten, levensbeschouwingen en levenswijzen, en gebaseerd op de bereidheid om democratische macht te delen.

De auteurs vatten hun ambitie samen in deze – in mijn ogen sterke – passage van hun artikel: ‘De kunst is de egalitaire droom te herijken nu de schaduwzijden van moderne vooruitgang alomtegenwoordig zijn geworden. Een aanlokkelijk toekomstperspectief moet met hart en verstand gemaakt worden. Technologische innovatie kritisch beschouwen en het verschil begrijpen tussen innovatie en wenselijke transformatieve verandering. De economie in dienst

brengen van het goede leven. Diversiteit omarmen, zowel in groepen mensen als in perspectieven. En de menselijke behoefte aan gemeenschapszin en geborgenheid serieus nemen en niet overlaten aan de conservatieve tegenpool. Hoe dat alles eruitziet is een zoektocht. Wat progressief is, zal altijd in beweging blijven en een onderwerp zijn voor een felle ideeënstrijd.’

Progressiviteit verschijnt hier niet als een gesloten doctrine, maar als een voortdurend streven naar vrijheid en gelijkwaardigheid onder veranderende omstandigheden. Avelino en Claassen erkennen de schaduwzijden van modernisering daarbij nadrukkelijk.

Het conservatisme als spiegel

Om progressiviteit scherper te definiëren, beginnen Avelino en Claassen bij het conservatisme. In navolging van de Amerikaanse politieke filosoof Corey Robin zien zij conservatisme niet in de eerste plaats als voorzichtigheid, behoudzucht of gehechtheid aan traditie. De diepere kern ervan is volgens hen het verdedigen van hiërarchische machtsverhoudingen.

Ook nadat gelijkwaardigheid, democratie en mensenrechten niet langer openlijk konden worden verworpen, bleven conservatieven hiërarchische verhoudingen verdedigen binnen de economie, het gezin en de culturele orde. Economisch liberalisme en cultureel conservatisme zijn vanuit deze visie geen ongemakkelijke twee-eenheid. Het zijn twee verschijningsvormen van dezelfde politiek: de bescherming van private machtsregimes tegen democratisering. Daartegenover staat de progressieve ambitie om economische én culturele machtsverhoudingen gelijkwaardiger te maken.

Die analyse is prikkelend, maar verklaart nog niet voldoende waarom het conservatieve verhaal juist nu zoveel mensen aantrekt. Burgers kiezen niet alleen voor conservatieve of

radicaal-rechtse partijen omdat zij bestaande hiërarchieën willen handhaven. Velen zoeken ook erkenning voor het gevoel dat hun omgeving minder vertrouwd, hun maatschappelijke positie minder zeker en hun stem minder betekenisvol is geworden.

Conservatieve politiek spreekt niet uitsluitend een verlangen naar orde aan. Ze appelleert eveneens aan een gevoel van verlies. Daarmee belooft zij burgers grenzen, herkenbaarheid en herstel. Dat antwoord kan nostalgisch of autoritair van aard zijn, maar het haakt wel aan bij ervaringen die progressieven lange tijd niet goed hebben weten te benoemen.

Verlies is geen mislukte aanpassing

Verlies is een van de grote blinde vlekken van de moderne politiek geworden, zo betoog ik elders.² Decennialang golden modernisering, globalisering en technologische ontwikkeling vrijwel automatisch als vooruitgang. De aandacht ging uit naar de kansen die zij creëerden; veel minder naar wat onderweg verdween.

Modernisering maakt mensen vrijer, mobieler en zelfstandiger, maar kan hen tegelijk losmaken van vertrouwde verbanden en instituties. Flexibiliteit kan onzekerheid met zich meebrengen. Schaalvergroting kan leiden tot afstand. Efficiëntie kan nabijheid verdringen. Digitalisering en AI kunnen menselijke aanspreekbaarheid doen vervluchtigen.

Dit verlies is niet simpelweg nostalgie of weerstand tegen vernieuwing. Het is evenmin een individueel aanpassingsprobleem dat met scholing, financiële compensatie of betere communicatie kan worden opgelost. Het ontstaat mede doordat politieke en economische keuzes de sociale infrastructuur van het dagelijks leven aantasten.

Ook hierin laat de invloed van technocratisch bestuur zich gelden. Wanneer vernieu-

wing hoofdzakelijk wordt beoordeeld in termen van doelmatigheid, productiviteit en meetbaar resultaat, raken moeilijk kwantificeerbare waarden uit het zicht. Nabijheid, herkenning, continuïteit en verbondenheid tellen dan nauwelijks mee. Economische efficiëntie kan zo leiden tot maatschappelijke verschraling.

Wanneer een loket, busverbinding, bibliotheek, buurthuis of andere lokale voorziening verdwijnt, betekent dat meer dan een lange-

Conservatieve politiek spreekt niet uitsluitend een verlangen naar orde aan, ze appelleert ook aan een gevoel van verlies

re reistijd of een dienstverlening die minder toegankelijk wordt. Het wekt de indruk dat instituties zich terugtrekken: de overheid blijft formeel aanwezig, maar komt in het dagelijks leven steeds verder van de burger af te staan.

De politiek boet daardoor in op haar sturend vermogen. Instituties groeien uit tot grotere, abstractere organisaties, die voor burgers moeilijker aanspreekbaar zijn. Besluiten worden op afstand genomen en in technische taal verantwoord, ver van de leefwereld waarop ze ingrijpen. Burgers ondervinden de gevolgen. Ze herkennen zichzelf nauwelijks nog in de afwegingen die eraan voorafgingen. Zo gaan met de voorziening ook erkenning, sociale samenhang en democratische invloed verloren.

Van geproduceerd verlies naar politiek onbehagen

Vanuit deze invalshoek krijgt politiek onbehagen een andere lading. Dit fenomeen valt niet afdoende te verklaren uit culturele behoudzucht, desinformatie of angst voor verandering; Aveli-

no en Claassen reduceren het daar ook niet toe. Toch is het goed om het vizier meer te richten op de wortels van het onbehagen: concrete ervaringen van maatschappelijke onthechting, niet zozeer onder een specifieke groep burgers maar als een wijdverbreid sociaal fenomeen.

Wanneer progressieve politiek dit soort ervaringen vooral corrigeert of relativeert, geeft zij daarmee het initiatief uit handen aan partijen die deze wel erkennen. Radicaal-rechts biedt meestal geen geloofwaardige oplossing voor institutionele verschraling of economische onzekerheid, maar het geeft het verlies wel een

Ook progressieve waarden kunnen onderling botsen: een snel klimaatbeleid kan bijvoorbeeld op gespannen voet staan met zorgvuldige democratische inspraak

taal. Het wijst schuldigen aan, belooft herstel en verleent waardigheid aan mensen die zich genegeerd voelen. Dat maakt het vertelde verhaal politiek effectief, ook wanneer de voorgestelde oplossingen improductief zijn en uitsluiting en nieuwe ongelijkheid voortbrengen.

Avelino en Claassen stellen terecht dat progressieven de menselijke behoefte aan gemeenschap en geborgenheid niet aan conservatieven mogen overlaten. Gemeenschap is echter meer dan een waarde of toekomstideaal: zij vraagt om een materiële en institutionele basis.

Verbondenheid ontstaat op plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten en gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen nemen: op scholen, in verenigingen en vakbonden, in buurtvoorzie-

ningen, bedrijven, bibliotheken, zorginstellingen en bewonersinitiatieven. Wie gemeenschap wil herstellen, zal dan ook moeten investeren in de infrastructuur waarin zij tot bloei kan komen. Een inclusief verhaal over verbondenheid is pas overtuigend wanneer het wordt gedragen door instituties die nabij, toegankelijk en aanspreekbaar zijn.

Iedere vooruitgang kent verlies

De verlieslens scherpt de vier kantelingen van Avelino en Claassen verder aan. Bij technologische transformatie moet worden gevraagd welke nieuwe mogelijkheden ontstaan en ook welke beroepen, vaardigheden, relaties en vormen van autonomie in het gedrang komen. Een rechtvaardige transitie vraagt om compensatie achteraf, maar evengoed om democratische zeggenschap over wat wordt ingevoerd en wat wordt afgebouwd.

De overgang van economische groei naar het goede leven krijgt eveneens meer inhoud wanneer verlies wordt meegewogen. Het goede leven bestaat niet alleen uit duurzaamheid en een betere verdeling van geld en macht, maar daarnaast ook uit continuïteit, sociale zekerheid, publieke nabijheid en de mogelijkheid een toekomst op te bouwen. Mensen moeten de noodzaak van verandering begrijpen én merken dat die hen als burgers en als gemeenschap sterker maakt.

Bij diversiteit is van belang dat vooruitgang verschillend kan worden beleefd. De kanteling naar gemeenschap vereist meer dan een inclusieve nationale vertelling. Zij vraagt om herstel van maatschappelijke plekken en verbanden waarin burgers invloed kunnen uitoefenen, verschillen kunnen overbruggen en zich deel kunnen voelen van een groter geheel. Gemeenschap is meer dan een gevoel; zij is ook een democratische praktijk.

Vooruitgang die weet wat zij achterlaat

De belangrijkste verdienste van *Het progressieve streven* is dat Avelino en Claassen progressieve politiek opnieuw een normatieve richting geven. Zij verbinden economische en culturele gelijkwaardigheid, stellen machtsconcentraties ter discussie en zoeken naar een vooruitgangsbegrip dat niet langer samenvalt met technologie, groei en onbegrensde individuele bevrijding.

Hun artikel is daarom veel meer dan een verdediging van de naam Progressief Nederland. Het is een poging de ideologische inzet van progressiviteit opnieuw zichtbaar te maken. In een tijd waarin progressieven zich gemakkelijk laten opsluiten in de verdediging van bestaande instituties en verworven rechten, is dat een belangrijke bijdrage.

Maar de egalitaire droom kan niet alleen worden herijkt door een aantrekkelijker toekomstbeeld te ontwerpen. Zij moet ook rekschap afleggen van wat eerdere vormen van vooruitgang hebben afgebroken. De gevolgen van modernisering zijn zowel economisch als sociaal: zij brengt winnaars en verliezers voort en verandert de verbanden, plaatsen en instituties die mensen zingeving, erkenning en zekerheid bieden.

De invulling die Avelino en Claassen aan het begrip progressief geven, is normatief aantrekkelijk en intellectueel steekhoudend. Daarmee is echter nog niet verklaard waarom de progressieve politiek momenteel zo weinig aantrekkingskracht heeft. In de politieke arena volstaat het niet de correcte beginselen te formuleren; minstens zo belangrijk is te begrijpen waarom een aanzienlijk deel van de burgers zich in die beginselen, of in de manier waarop zij politiek worden vertaald, niet herkent. Dat gebrek aan steun kan niet eenvoudigweg worden afgedaan als onwetendheid, behoudzucht of weerstand

tegen vernieuwing. Het verwijst ook naar reële ervaringen van onzekerheid, verlies en verminderde zeggenschap.

Progressieven mogen de ongemakkelijke kanten van hun eigen idealen niet uit de weg gaan. Principiële keuzes stuiten in de praktijk vaak op botsende belangen, uiteenlopende waarden en een weerbarstige werkelijkheid. Het

Verlies is een van de grote blinde vlekken van de moderne politiek geworden

is moeilijk om bezwaren aan te dragen tegen het ideaal van een egalitaire samenleving. Wie wil niet meer gelijkwaardigheid? Het probleem is dat ook emancipatoire verandering winnaars en verliezers kent: wat voor de ene groep bevrijding, erkenning of meer zeggenschap betekent, kan door een andere groep worden ervaren als verlies van positie, vertrouwdheid of invloed.

Er moet dan ook onderscheid worden gemaakt tussen het inleveren van privilege en macht aan de ene kant en het aantasten van bestaanszekerheid, vertrouwdheid en democratische invloed aan de andere kant. Zonder dat onderscheid onttaardt het debat gemakkelijk in wederzijdse morele verdachtmaking. Reële achteruitgang kan dan als behoudzucht worden afgedaan, terwijl het prijsgeven van privileges omgekeerd als onrecht kan worden voorgesteld.

De politieke vraag is niet hoe ieder verlies kan worden voorkomen, maar wat aanvaardbaar, noodzakelijk of juist onrechtvaardig is om op te geven. Progressieve politiek moet dat onderscheid expliciet maken. Zij moet durven zeggen welke verhoudingen niet behouden kunnen blijven. Tegelijk moet zij onderkennen welke vormen van zekerheid, verbondenheid en

erkenning mensen nodig hebben bij ingrijpen- de hervormingen.

Verschillende auteurs helpen de keerzijde van modernisering scherper te begrijpen. Andreas Reckwitz ontleedt de ontwortelende werking van modernisering, Catherine de Vries de politieke gevolgen daarvan. Michèle Lamont richt de focus op waardigheid en maatschappelijke erkenning, Pierre Rosanvallon op nabijheid als voorwaarde voor democratische legitimiteit. Samen maken deze auteurs duidelijk dat vooruitgang niet alleen moet worden beoordeeld naar wat zij mogelijk maakt, maar ook naar wat mensen nodig hebben om als volwaardige burgers te functioneren.

Reckwitz: de paradox van de vooruitgang

In *Verlies — Een kernprobleem van de moderniteit*³ geeft de Duitse socioloog Andreas Reckwitz dit verlies van zekerheid en grip een theoretische plaats. Zijn kernstelling luidt dat verlies geen toevallig neveneffect van modernisering is: het behoort tot de dynamiek van de moderniteit zelf. Wanneer een samenleving zich voortdurend vernieuwt, komen levenslopen, vertrouwde praktijken en toekomstverwachtingen onvermijdelijk onder druk te staan.

Zo verschuift hij de blik van incidentele schade naar een structurele spanning binnen het vooruitgangsproces zelf. Daarin schuilt een paradox. Hoe sterker van mensen wordt verlangd dat zij flexibel zijn, zich aanpassen en openstaan voor vernieuwing, des te groter kan de behoefte worden aan stabiliteit, continuïteit en nabijheid. Dat zijn geen achterhaalde verlangens van mensen die de moderne wereld niet aankunnen. De behoefte aan houvast en herkenbaarheid is alleszins begrijpelijk.

Reckwitz wijst op de asymmetrie in het moderne vooruitgangsgedanken: vernieuwing krijgt vanzelfsprekend betekenis en legitimiteit, ter-

wijl wat daardoor verdwijnt gemakkelijk als achterhaald wordt beschouwd. Zijn analyse dwingt tot een bredere beoordeling van ontwikkelingen, waarbij zowel de waarde van het nieuwe als de waarde van wat dreigt te verdwijnen wordt meegewogen.

De Vries: wanneer verlies politiek wordt

Waar Reckwitz de structurele spanning in het moderniseringsproces blootlegt, schetst Catherine de Vries in *De symfonie van onvrede — De opmars van radicaal-rechts in Europa*⁴ hoe zulke ervaringen politiek met elkaar verstrengeld raken. Haar accent ligt op de cumulatieve afzonderlijke ontwikkelingen hoeven niet ingrijpend te lijken. Desondanks kunnen zij bij elkaar opgeteld het gevoel versterken dat de leefwereld minder herkenbaar en bestuurbaar wordt.

Ook immaterieel heeft dit effecten. Volgens De Vries worden veranderingen mede beoordeeld op wat zij zeggen over de plaats van mensen en gemeenschappen in de samenleving. Als

Aan de wortels van het onbehagen liggen concrete ervaringen van maatschappelijke onthechting

verschillende vormen van afstand zich opstapelen, kan het gevoel ontstaan dat de eigen leefwereld in politieke en bestuurlijke afwegingen onvoldoende gewicht krijgt.

Onbehagen komt voort uit wat verandert én uit de ervaring weinig invloed te hebben op de richting en het tempo van veranderingen. De Vries maakt legbaar hoe onthechting het vertrouwen in instituties en in de politieke orde kan ondermijnen.

Hierin ligt ook een deel van de aantrekkingskracht van radicaal-rechts. Dit type partijen weet uiteenlopende ervaringen van achteruitgang en vervreemding samen te brengen in één politiek verhaal. De kracht daarvan schuilt niet noodzakelijk in de kwaliteit van de oplossingen, maar in het vermogen diffuse onvrede te bundelen en van een herkenbare interpretatie te voorzien.

Lamont: wanneer verlies miskenning wordt

Precies daar verdiept het werk van de Amerikaanse socioloog Michèle Lamont de analyse. In *Seeing Others — How to Redefine Worth in a Divided World*⁵ onderzoekt zij hoe samenlevingen bepalen wie waardering verdient, welke levens als geslaagd gelden en wie als waardevol lid van de

Radicaal-rechts biedt meestal geen geloofwaardige oplossing voor institutionele verschraling of economische onzekerheid, maar geeft het verlies wel een taal

samenleving wordt gezien. Ongelijkheid betreft volgens haar niet alleen inkomen, bezit en kansen. Ook maatschappelijke erkenning en waardigheid zijn ongelijk verdeeld.

Een samenleving die vooral hoge opleiding, economische prestaties, flexibiliteit en individuele ontplooiing honoreert, creëert een hiërarchie van waardering. Wie aan die maatstaven voldoet, geniet aanzien. Wie er minder goed in past, loopt het risico als achterblijver te worden beschouwd. Praktische kennis, ambachtelijk werk, zorg, vrijwilligerswerk en lokale verbondenheid kunnen daardoor een lagere status krijgen, hoewel zij van grote betekenis zijn voor de samenleving.

Hier raakt Lamont aan zowel Reckwitz als De Vries. De erosie van een beroep, voorziening of vertrouwde omgeving kan het gevoel aantasten dat de eigen kennis, levenswijze en bijdrage ertoe doen. Verlies krijgt dan een existentiële lading: niet alleen wat ik had kan teloorgaan, ook wie ik ben en wat ik beteken lijken minder te tellen.

Institutionele terugtrekking kan zo ook als miskenning worden beleefd. Het wegvallen van een voorziening zegt dan niet alleen dat mensen voortaan moeilijker kunnen reizen of gedwongen worden om digitaal hun financiële zaken af te handelen. Het impliceert ook dat hun dorp, wijk of manier van leven kennelijk minder zwaar weegt. Materieel verlies, institutionele afstand en culturele miskenning versterken elkaar zo.

Hierin ligt een waarschuwing voor progressieve politiek besloten. Een reactie die vooral steunt op expertise, feiten en betere uitleg kan onbedoeld suggereren dat burgers hun eigen situatie kennelijk niet goed begrijpen. Erkenning betekent niet dat met iedere opvatting moet worden ingestemd of dat ieder verlies moet worden hersteld. Wel betekent zij dat mensen niet eerst aan dominante maatstaven van succes, opleiding of levensstijl hoeven te voldoen om als gelijkwaardige burgers te worden beschouwd.⁶

Rosanvallon: erkenning moet een institutionele vorm krijgen

Erkenning mag niet beperkt blijven tot een vriendelijkere politieke toon. De Franse historicus en politieke denker Pierre Rosanvallon biedt aanknopingspunten om de stap van erkenning naar instituties te zetten. In *Democratic Legitimacy — Impartiality, Reflexivity, Proximity*⁷ beschouwt hij nabijheid — proximité — als een zelfstandige bron van democratische legitimiteit. Zonder

algemene regels en rechtsgelijkheid kan nabijheid onttaarden in willekeur; zonder nabijheid echter wordt algemeen beleid abstract en afstandelijk.

Bij Rosanvallon omvat nabijheid meer dan wijkbezoeken van politici of een luisterende houding van bestuurders. Democratische macht moet ook oog hebben voor individuele levens en bijzondere omstandigheden die in algemene regels, statistieken en beleidsmodellen gemakkelijk buiten beeld raken. Burgers willen niet alleen formeel gelijk worden behandeld. Zij willen ook merken dat beleidsmakers en uitvoerders rekening houden met de concrete gevolgen van hun beslissingen.

In zijn latere *Les Épreuves de la vie*⁸ – geschreven na de opkomst van de gele hesjes-beweging in Frankrijk – wordt duidelijk waarom dat belangrijk is. Mensen ondervinden via alledaagse beproevingen wat de samenleving voor hen in negatieve zin in petto heeft: onzekerheid, onrecht, minachting, discriminatie en miskenning. Materiële bescherming blijft noodzakelijk. Ze volstaat echter niet. Instituties moeten ook kennis hebben van de dagelijkse werkelijkheid van burgers en daarop aanspreekbaar zijn.

Vier politieke opdrachten

Wat bij Reckwitz begint als verlies, bij De Vries politiek onbehagen wordt en bij Lamont als miskenning verschijnt, krijgt bij Rosanvallon een democratisch-institutionele betekenis. Vooruitgang moet niet alleen worden beoordeeld naar wat zij oplevert, maar ook naar wat zij aantast: bestaanszekerheid, publieke aanwezigheid, sociale waardering en democratische invloed.

Wie verlies serieus neemt, moet verder gaan dan begrip tonen voor het onbehagen dat eruit voortkomt. De politieke vraag is hoe verandering zo kan worden vormgegeven dat vermindering van verlies wordt beperkt en burgers invloed

houden op wat hun leven raakt. Niet alles kan worden behouden en niet iedere ontwikkeling kan worden tegengehouden. Toch kan de politiek wel keuzes maken over richting, tempo en verdeling van de gevolgen. Vanuit dat perspectief dienen zich vier opdrachten aan voor een progressieve politiek die vernieuwing aandurft, zonder uit het oog te verliezen wat daarbij op het spel staat

Eerste opdracht: publieke nabijheid herstellen

Een school, bibliotheek, buurthuis, busverbinding, wijkteam of huisartsenpraktijk is meer dan een voorziening die zo doelmatig mogelijk moet worden georganiseerd. Juist in zulke voorzieningen krijgt publieke nabijheid gestalte.

Nodig is een bredere maatstaf dan doelmatigheid alleen: bereikbaarheid en aanspreekbaarheid moeten weer als publieke waarden gelden. Wie deze waarden als uitgangspunt neemt, kan schaalvergroting niet langer als vanzelfsprekende winst beschouwen. Soms

Een inclusief verhaal over verbondenheid is pas overtuigend wanneer het wordt gedragen door instituties die nabij, toegankelijk en aanspreekbaar zijn

is het fysieke loket naast de digitale dienst de voorwaarde voor nabijheid, en verdient een basisvoorziening bescherming, ook waar haar bedrijfsmatige rendement gering is.

Datzelfde geldt voor wie in die voorzieningen werkt: mensen in hun concrete omstandigheden tegemoetkomen vraagt om tijd en beslissingsruimte, niet enkel om een protocol. Zo wordt

nabijheid geen beginselverklaring, maar een manier waarop publieke dienstverlening daadwerkelijk kan worden ingericht.

Tweede opdracht: maatschappelijke verbanden versterken

Verbondenheid kan niet door de overheid worden afgekondigd of bij burgers worden besteld. Zij ontstaat waar mensen elkaar treffen, samenwerken, conflicten uitvechten en verantwoordelijkheid dragen. Scholen, vakbonden, sportverenigingen, culturele organisaties, bewonersinitiatieven, beroepsverenigingen en

Gemeenschap is meer dan een gevoel; zij is ook een democratische praktijk

coöperaties zijn daarom meer dan particuliere verbanden naast de staat. Het zijn plaatsen waar burgerschap wordt beoefend en waar mensen zich deel weten van een groter geheel.

Ook in de progressieve politiek verdient dit maatschappelijk middenveld een robuustere plek: niet als vangnet voor taken die de overheid afstoot, maar als een vitale maatschappelijke sfeer die het waard is om te stimuleren. Dat begint bij duurzame financiering in plaats van een opeenvolging van projecten, en bij de ruimte die bewonersinitiatieven, coöperaties, vakbonden en beroepsverenigingen krijgen om te kunnen floreren, met publieke plekken waar ontmoeting mogelijk blijft.

Gemeenschappelijkheid moet niet geromantiseerd worden. De overzichtelijke verbanden van vroeger boden geborgenheid, maar konden ook dwingend en uitsluitend zijn. De progressieve opgave is daarom niet om verloren gegane gemeenschappelijkheid nieuw leven in te blazen,

maar om nieuwe vormen van verbondenheid mogelijk te maken. Die moeten herkenbaar en duurzaam zijn, zonder tot eenvormigheid te dwingen: open, pluriform en democratisch.

Derde opdracht: democratische zeggenschap vergroten

Verlies heeft ook te maken met macht. Veranderingen worden ingrijpende wanneer mensen het gevoel hebben dat deze hen overkomen en dat besluiten elders worden genomen. Veel vormen van participatie beginnen pas nadat de belangrijkste keuzes al zijn gemaakt. Democratische nabijheid vergt daarom meer dan gehoord worden: burgers moeten eerder invloed kunnen uitoefenen op beslissingen die betrekking hebben op hun werk, woonomgeving en voorzieningen.

Denk aan stevigere medezeggenschap bij woningcorporaties, scholen en zorginstellingen, aan burgerfora die aantoonbaar doorwerken in politieke besluitvorming, aan wijk- en dorpsbudgetten waarover bewoners daadwerkelijk beschikken, of aan meer zeggenschap van werknemers binnen hun onderneming. De precieze vorm is minder belangrijk dan het onderliggende principe.

De schaal waarop instituties zijn georganiseerd, bepaalt mede hoeveel zeggenschap in de praktijk mogelijk is. Wanneer organisaties zo groot worden dat niemand zich er nog eigenaar van voelt, verwordt zeggenschap al snel tot een formaliteit. Democratisering vraagt daarom om een schaal waarop burgers, bewoners en werknemers daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen op beslissingen die hen raken.

Vierde opdracht: voortgang opnieuw definiëren

Een politiek die zich primair richt op bescherming en herstel wordt uiteindelijk zelf conservatief. Progressieve politiek heeft een toekomst-

beeld nodig waarin verandering opnieuw aan verbetering wordt gekoppeld. Dat vergt een ruimer begrip van vooruitgang dan het vertrouwde vocabulaire van groei, innovatie en individuele keuzevrijheid.

Betaalbaar wonen, bestaanszekerheid, gezondheid, tijd, goede publieke voorzieningen, sociale samenhang en een leefbare omgeving behoren evenzeer tot het goede leven. Daar sluit de verliesanalyse aan bij de kanteling die Avelino en Claassen bepleiten: de vraag is niet hoeveel vernieuwing een samenleving tot stand brengt, maar of maatschappelijke verandering mensen daadwerkelijk in staat stelt om beter te leven.

Zo krijgt vooruitgang opnieuw een concrete maat. Voor jongeren kan zij betekenen dat een betaalbare woning en gezinsvorming weer binnen bereik komen. De klimaattransitie geldt pas als vooruitgang wanneer verduurzaming lagere energielasten, beter openbaar vervoer en een prettigere leefomgeving oplevert, in plaats van vooral kosten en verplichtingen. Op de arbeidsmarkt betekent zij minder onzekerheid; voor regio's buiten de economische centra dat publieke investeringen en voorzieningen niet vanzelfsprekend elders terechtkomen.

Zo'n toekomstbeeld vraagt tegelijk om politieke eerlijkheid. Verandering zal soms pijn doen en oude verhoudingen kunnen niet allemaal behouden blijven. Juist daarom moet progressieve politiek duidelijk maken welke nieuwe zekerheden zij wil bieden wanneer bestaande zekerheden verdwijnen, hoe lasten en kansen worden verdeeld en welke invloed burgers op dit proces krijgen.

De geloofwaardigheid van vooruitgang berust dan niet op de belofte dat alles beter wordt. Zij berust op de overtuiging dat noodzakelijke hervormingen niet gedachteloos over mensen worden uitgerold, dat vermijdbare ontwrich-

ting wordt tegengegaan en dat vernieuwing ook nieuwe zekerheid en handelingsruimte kan scheppen.

De vier opdrachten hangen samen. Nabijheid zonder zeggenschap laat de verhouding tussen burger en bestuur ongemoeid. Maatschappelijke verbanden zonder bestaanszekerheid blijven kwetsbaar. En zeggenschap zonder sterke verbanden komt gemakkelijk terecht bij degenen die toch al de weg naar instituties kennen. Een ander idee van vooruitgang krijgt pas overtuigingskracht wanneer nabijheid, bestaanszekerheid, verbondenheid en zeggenschap elkaar versterken.

Dubbele taak

Geloofwaardige progressieve politiek moet twee dingen tegelijk kunnen: machtsverhoudingen doorbreken die ongelijkheid bestendigen én beschermen wat mensen nodig hebben om verandering te kunnen dragen. Zij moet emanciperen zonder te ontwortelen, vernieuwen zonder nabijheid af te breken en verduurzamen zonder

Principiële keuzes stuiten in de praktijk vaak op botsende belangen, uiteenlopende waarden en een weerbarstige werkelijkheid

burgers tot object van een nieuwe technocratische operatie te maken.

Een zekere terughoudendheid is geboden. De overheid mag van burgers niet verlangen dat zij zich goed voelen over veranderingen die hun leven ontwrichten. Verlies erkennen betekent niet voorschrijven hoe mensen het gemis behoren te ervaren. De politieke opdracht is niet om

burgers te troosten of om boosheid, verdriet of onzekerheid om te vormen tot enthousiasme voor hervormingen. Het gaat erom noodzakelijke verandering rechtvaardig te organiseren, burgers er zeggenschap over te geven en reëel verlies waar mogelijk te beperken of te compenseren.

Daarmee krijgt ook de egalitaire droom van Avelino en Claassen meer politieke scherppte. Gelijkwaardigheid vraagt niet alleen om het doorbreken van oude machtsverhoudingen en om een progressief toekomstbeeld, maar ook om oog voor de gevolgen van maatschappelijke omwentelingen in het dagelijks leven. Wie vooruit wil, moet weten wat onderweg dreigt te sneuvelen, wat noodzakelijk of billijk is om op te geven, en waar nieuwe zekerheid, verbondenheid en zeggenschap moeten worden opgebouwd.

Vooruitgang wordt pas geloofwaardig wanneer zij rechtvaardig wordt vormgegeven, verlies serieus wordt genomen en burgers daadwerkelijk zeggenschap krijgen over hun toekomst.

Noten

- 1 Avelino, F., & Claassen, R. (2026). Het progressieve streven. In: S&D 2026/4.
- 2 Krijnen, H. (2026). Hoe verlies de blinde vlek werd van de politiek. *Sociale Vraagstukken*.
- 3 Reckwitz, A. (2024). *Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit*. Atlas Contact.
- 4 De Vries, C. (2025). *De symfonie van onvrede. De opmars van radicaal-rechts in Europa*. Prometheus.
- 5 Lamont, M. (2023). *Seeing Others. How to Redefine Worth in a Divided World*. Allen Lane.
- 6 Ook andere auteurs verbinden maatschappelijke waardering nadrukkelijk met progressieve politiek. Dick Pels laat in *De economie van de eer* (2007, Ambo) zien hoe een meritocratische waarderingsorde diploma's, economisch succes en status tot maatstaven voor persoonlijk succes maakt. Burgers en Tang schetsen in het artikel 'Een cultuurstrijd over waardigheid' in *S&D 2025/2* zien waarom waardigheid een sleutelbegrip in progressieve politiek moet worden.
- 7 Rosanvallon, P. (2011). *Democratic Legitimacy. Impartiality, Reflexivity, Proximity* (A. Goldhammer, vert.). Princeton University Press.
- 8 Rosanvallon, P. (2021). *Les Épreuves de la vie. Comprendre autrement les Français*. Seuil.

De actualiteit van oud inzicht

Tachtig jaar Wiardi Beckman Stichting

WIARDI
WETENSCHAPPELIJK BUREAU
BECKMAN
VOOR DE SOCIAAL-DEMOCRATIE
STICHTING

80 JAAR WIARDI BECKMAN STICHTING

In de archieven van de WBS ligt een foto met daarop Herman Bernard Wiardi Beckman in gesprek met Pieter Jelles Troelstra. Die foto laat zien hoe we in onze beweging telkens voortbouwen op het werk van degenen die voor ons kwamen. Hoe we ons sociaal-democratische gedachtegoed vernieuwen en onze politiek aanpassen aan de veranderende tijd.

Op 28 augustus, bij de verlate viering van het tachtigjarige bestaan van de Wiardi Beckman Stichting, stond dat voortbouwen op degenen die voor ons kwamen centraal. In dit nummer van S&D vindt u de teksten van de sprekers van die middag: Tessa Dool, Paul de Beer, Joop van den Berg, Monika Sie, Frank Vandenbroucke en Marjolein Moorman. Allen keken zij terug, maar keken ze vooral ook vooruit.

De foto's in dit nummer van S&D zijn gemaakt door Michel Khoury.

De remedie van Den Uyl voor de ziekte van Baumol

Al decennialang wordt geroepen dat we moeten bezuinigen op de publieke sector, omdat we een steeds groter deel van het bbp aan publieke voorzieningen dreigen uit te geven. Maar dat laatste is juist goed! Het is nodig om te voorkomen dat de publieke voorzieningen achteropraken bij onze particuliere consumptie. Wie kiest er nu voor meer auto's en luxere vakanties als ook gekozen kan worden voor een bevolking die beter kan lezen of waarvoor de zorg beter geregeld is?

PAUL DE BEER

*Redacteur S&D, emeritus hoogleraar arbeidsverhoudingen
aan de UvA, verbonden aan AIAS-HSI.*

In economics, it is professionally better to be associated with highly respectable error than uncertainly established truth.

John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society*, Introduction to the third edition, p.xii (1976)

In juni was ik te gast in de podcast van Telegraaf-journalist Martin Visser om te praten over de betaalbaarheid van de sociale zekerheid. Hij kon zich goed vinden in mijn argumenten dat vergrijzing de AOW en andere sociale uitkeringen, zoals de WW en de WIA, niet onbetaalbaar maakt. Maar toen we op de zorguitgaven kwamen, stokte de overeenstemming. We waren het erover eens dat de kosten van de (gezondheids)zorg de komende decennia zullen oplopen. Maar is dat een probleem?

Martin Visser vond van wel, want die oplopende zorgkosten moeten worden opgebracht door het bedrijfsleven – zo verwoordde hij een veel gehoord standpunt. Ik bracht daar tegenin dat er geen wezenlijk verschil is tussen de kosten van een biertje in een café en de kosten van een doktersbezoek. Toch worden extra bestedingen in de horeca – of in een willekeurige andere private sector – stevast geïnterpreteerd als een bijdrage aan het bruto binnenlands product (bbp), terwijl zorguitgaven als een last of kostenpost worden gezien.

Ook bestedingen aan de zorg dragen echter bij aan ons bbp – daar was Martin Visser het dan weer wel mee eens. Het enige verschil, zo ging ik verder, is dat we individueel beslissen over en betalen voor bestedingen in de horeca – neem ik dat tweede biertje wel of niet? – terwijl we over zorguitgaven deels gezamenlijk beslissen en deze grotendeels collectief financieren.

Ik bleek mij in goed gezelschap te bevinden, want dezelfde week voerde Thomas Piketty – stevast aangeduid als ‘stereconoom’ – eenzelfde

de discussie met twee journalisten van NRC (6 en 7 juni 2026). Als deze hem vragen hoe onderwijs en zorg ‘zichzelf terugbetalen’ antwoordt Piketty, licht geïrriteerd:

‘Ik begrijp u echt niet. Als de helft van de bevolking onderwijs en zorg levert, en de andere helft voedsel en energie produceert, werken ze voor elkaar. De gedachte dat de ene helft de andere betaalde, maar niet andersom, is economisch heel merkwaardig.’

Dit is geen nieuwe discussie. Verre van dat. Bijna zeventig jaar geleden, in 1958, betoogde John Kenneth Galbraith in zijn boek *The Affluent Society* dat groei van de private bestedingen samen zou moeten gaan met een ten minste even sterke groei van de publieke sector.

Galbraith constateerde dat Amerika door de sterk gestegen welvaart een ‘affluent society’ was geworden. Maar desondanks heerste onder economen nog altijd de opvatting (door hem als

Er is geen wezenlijk verschil tussen de kosten van een biertje in een café en de kosten van een doktersbezoek

‘conventional wisdom’ aangeduid) dat vergroting van de particuliere consumptie prioriteit verdiende boven publieke voorzieningen. Daardoor was de productie van publieke goederen en diensten steeds verder achtergebleven.

Zijn favoriete voorbeeld – let wel, we schrijven 1958! – was de auto. Naarmate er meer auto’s rondrijden, zijn er ook meer wegen, verkeerslichten en parkeerplaatsen nodig. De publieke sector moet dus ten minste gelijke tred houden met de particuliere bestedingen. Ge-

beurt dat niet, dan resulteert ‘private opulence and public squalor’ (‘private rijkdom en publieke armoede’).¹

Om de kwaliteit van het bestaan

The Affluent Society was een belangrijke inspiratiebron voor Joop den Uyl – destijds directeur van de Wiardi Beckman Stichting – bij het schrijven van *Om de kwaliteit van het bestaan* dat in 1963 uitkwam. Waar Galbraith erop wees dat de groei van particuliere consumptiegoederen meer publieke voorzieningen vereist, benadrukt *Om de kwaliteit van het bestaan* dat publieke voorzieningen méér bijdragen aan het welzijn van de bevolking en aan rechtvaardiger verhoudingen dan particuliere consumptie:

‘De vraag dringt zich op of een ongekwalficeerde welvaartsgroei, of scherper aangeduid, een groei van het reële inkomen per hoofd van de bevolking, die niet nader wordt gericht en afgestemd dan in de bestaande maatschappelijke orde het geval is, tot groter welzijn en rechtvaardiger verhoudingen leidt.’

Er is ‘een jacht [ontstaan] naar duurzame consumptiegoederen, naar reizen en recreatie, naar beter wonen, kortom naar het deelhebben aan tot voor kort onbekende vormen van ontplooiing’. Maar: ‘in de maatschappelijke diensten, bij de verpleging van zieken en gebrekkigen doen zich grote tekorten voor, die vaak een schrijnend karakter hebben, vooral wanneer daar tegenover staat een overvloedig aanbod ter bevrediging van luxe behoeften’.

Om de kwaliteit van het bestaan geeft daarnaast als reden voor meer publieke diensten, dat zij bijdragen aan ‘rechtvaardiger verhoudingen’. Daarbij moeten we niet in de eerste plaats denken aan herverdeling van inkomens via sociale uitkeringen en belastingheffing, maar aan het

feit dat mensen met lage inkomens in beginsel evenveel profijt trekken van collectieve voorzieningen als mensen met hoge inkomens. Publieke voorzieningen hebben daarmee een nivellerend effect.

De remedie van Den Uyl

Vier jaar na *Om de kwaliteit van het bestaan*, in 1967 publiceerde de Amerikaanse econoom William Baumol een van de meest geciteerde economische artikelen ooit, *Macroeconomics of unbalanced growth*. Hierin betoogde hij dat de kosten van publieke diensten sneller stijgen dan die van private goederen en diensten, doordat de productiviteit in de publieke sector achterblijft bij die in de marktsector.

Publieke diensten zijn over het algemeen arbeidsintensief en kunnen slechts in beperkte mate worden geautomatiseerd. Omdat de salarissen in de publieke sector en in de marktsector gelijk op gaan – anders wil niemand meer bij de overheid werken – stijgen de uitgaven voor publieke diensten sneller en beslaan een

De publieke sector moet ten minste gelijke tred houden met de particuliere bestedingen, anders ontstaat er private rijkdom en publieke armoede

steeds groter deel van het nationaal inkomen. Deze zogenoemde kostenziekte van Baumol is nog altijd een van de meest gehoorde argumenten voor bezuinigingen op de publieke sector – zie mijn discussie met Martin Visser.

Vier jaar vóór Baumol maakte Den Uyl in *Om de kwaliteit van het bestaan* echter al dezelfde analyse. Maar Den Uyl verbond er – mijns

inziens terecht – precies de tegenovergestelde conclusie aan.

‘Geleidelijk breekt het inzicht door’ [schreef hij hoopvol] ‘dat het gelijkblijven van het overheidsaandeel in de nationale bestedingen onvermijdelijk moet leiden tot een kwalitatieve en kwantitatieve achteruitgang van de overheidsdiensten, omdat het op zijn minst waarschijnlijk is dat de produktiviteit en dus de prestatie per werknemer bij de overheid langzamer kan stijgen dan bij de werknemers in het particuliere bedrijfsleven.’ (p.21)

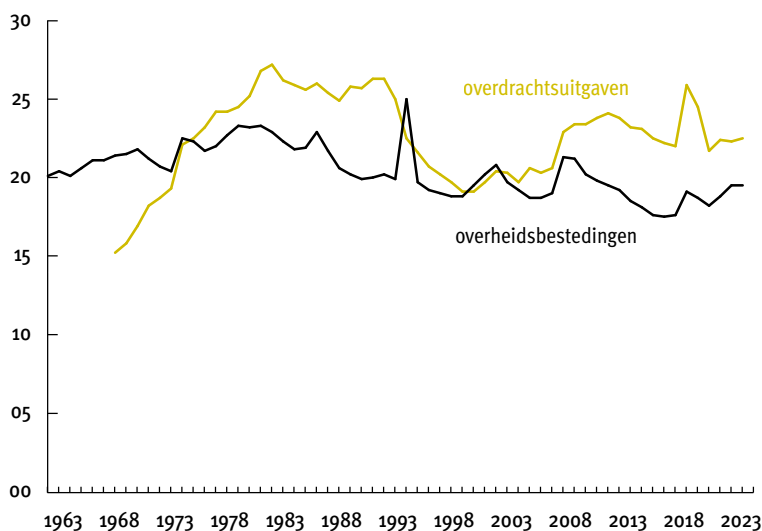
In plaats van ons op de ‘ziekte van Baumol’ te beroepen als reden dat er op de publieke sector bezuinigd moet worden, stel ik voor om in het

vervolg naar de ‘remedie van Den Uyl’ te verwijzen: om te voorkomen dat de publieke voorzieningen achteropraken bij de particuliere consumptie, moeten we een steeds groter deel van het bbp aan publieke voorzieningen besteden. Doen we dit niet en blijft het aandeel van de publieke voorzieningen in het bbp gelijk, dan zal de publieke dienstverlening onvermijdelijk in omvang en/of kwaliteit achterblijven bij de particuliere consumptie.

Groei en krimp van de publieke sector

Om de kwaliteit van het bestaan was niet alleen de titel van een WBS-rapport, maar ook van het PvdA-verkiezingsprogramma voor 1963. Om de kwaliteit van het bestaan leverde de PvdA echter

Figuur 1 Aandeel van overheidsbestedingen (consumptie en investeringen) en van de overdrachtsuitgaven in % van het bbp, 1963–2024

Bron: CBS (Statline); eigen bewerking

Noot: De piek in overheidsbestedingen in 1995 was het gevolg van de bruteringsoperatie in de volkshuisvesting.

geen electorale winst maar een klein verlies op. Toch won het gedachtegoed van *Om de kwaliteit van het bestaan* in de loop van de jaren zestig en in de jaren zeventig geleidelijk aan populariteit.

Hoewel de PvdA in de jaren zestig slechts kortstondig meeregeerde, nam het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationaal inkomen toch toe (zie figuur 1). Weliswaar ging het daarbij voornamelijk om groei van de overdrachtsuitgaven (vooral sociale uitkeringen), maar ook het aandeel van de collectieve dienstverlening in het bbp nam licht toe, van 20% in 1963 naar bijna 22% in 1970. In de jaren zeventig kon Den Uyl daar zelf als premier (1973–1977) nog bijna twee procentpunt aan toevoegen, waardoor in 1980 bijna een kwart van het bbp (23,3%) aan collectieve diensten werd besteed.

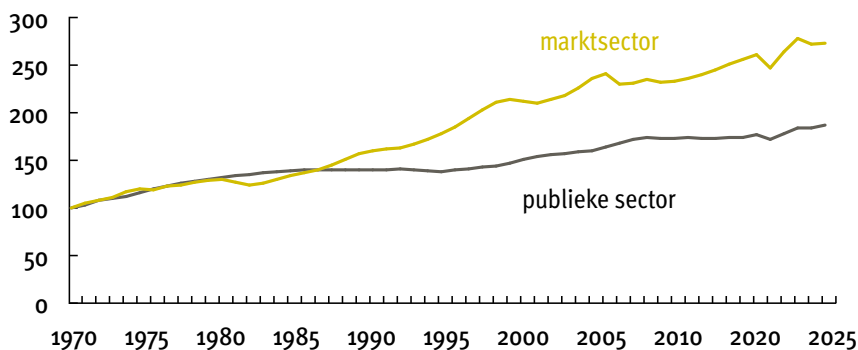
Dat de collectieve uitgaven na het kabinet-Den Uyl nog verder opliepen, kwam alleen door de sterk stijgende uitgaven aan sociale uitkeringen. De uitgaven aan publieke diensten daalden juist weer naar 20% in 1990 – hetzelfde niveau als in 1963. Sinds 1990 schommelt het

aandeel van de publieke diensten tussen 18% en 20% van het bbp.

Dit onderscheid tussen inkomensoverdrachten en overheidsbestedingen (publieke diensten) is belangrijk, want groei van de inkomensoverdrachten heeft – anders dan groei van de overheidsbestedingen – geen invloed op de verhouding tussen private goederen en publieke diensten, maar alleen op de verdeling van die private goederen over de bevolking.

Als ik de remedie van Den Uyl nogmaals in herinnering roep, betekent de lichte daling van het aandeel van de publieke diensten in het bbp in de afgelopen veertig jaar dat zij in omvang en/of kwaliteit zijn achtergebleven bij de groei van de private productie. Hoeveel? Dat is niet zo eenvoudig vast te stellen, maar in figuur 2 vergelijk ik de volumeontwikkeling van de productie van de overheid, het onderwijs en zorg en welzijn – als benadering van de publieke voorzieningen – en de volumeontwikkeling van de marktsector (alle overige sectoren) sinds 1969. Ik stel beide in 1969 op 100 en corrigeer ze voor de groei van de bevolking.

Figuur 2 Volume-ontwikkeling productie marktsector en publieke sector, 1970–2024 (1970=100)

Bron: CBS (Statline); eigen bewerking

Tussen 1969 en 1987 groeiden de publieke sector en de marktsector per saldo even sterk, met 40% per hoofd van de bevolking. Zowel de private als de collectieve welvaart nam dus met 40% toe. Toen de marktsector in 1979 in een diepe economische crisis kromp, groeide de publieke sector aanvankelijk door. Maar het koor van economen zwol aan dat stelde dat de groei van de publieke sector een zware last vormde voor de marktsector en economisch herstel in de weg stond, zich onder meer beroepend op de ziekte van Baumol.

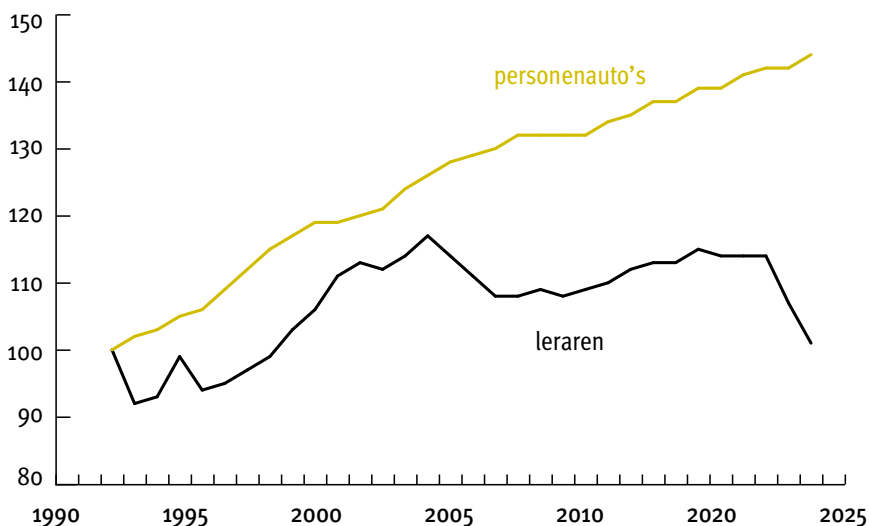
De kabinetten-Lubbers (1982-1994) namen deze diagnose over en riepen de groei van de publieke sector een halt toe. Niet alleen door hard in te grijpen in de sociale zekerheid, maar ook in de publieke dienstverlening. Terwijl de private productie per hoofd van de bevolking tussen 1982 en

1995 met 39% groeide, bleef het niveau van publieke dienstverlening per capita vrijwel gelijk (+3%).

Pas in de tweede helft van de jaren negentig kwam er weer een opwaartse beweging in de publieke dienstverlening, vooral door de groei van de zorg.² Maar tussen 1982 en 2024 groeide de publieke dienstverlening per hoofd van de bevolking met slechts 39%, terwijl de private productie driemaal zo sterk groeide, met 120%.

Dit klinkt misschien nogal abstract. Om het concreter te maken, vergelijk ik in figuur 3 twee kenmerkende voorbeelden van private consumptie en publieke dienstverlening, namelijk het aantal personenauto's per hoofd van de bevolking en het aantal leerkrachten per honderd leerlingen in het primair onderwijs. Ik stel beide in 1993 op 100. Terwijl het aantal auto's per inwoner sinds 1993 bijna is verdubbeld, is het aantal leraren per

Figuur 3 Index (1993=100) van het aantal personenauto's per hoofd van de bevolking en het aantal leraren per honderd leerlingen in het primair onderwijs, 1993-2024

Bron: CBS (Statline); eigen bewerking

leerling per saldo gelijk gebleven. Daar komt nog bij dat de kwaliteit van auto's, in termen van comfort en veiligheid, in die ruim dertig jaar aanzienlijk is verbeterd, terwijl over de kwaliteit van het onderwijs veel klachten te horen zijn.

In het licht van deze cijfers wekken de vele kritische geluiden over de publieke dienstverlening geen verbazing. Als het niveau of de kwaliteit van publieke diensten systematisch achterblijft bij wat we als consumenten op de markt kunnen kopen, is het niet verwonderlijk dat mensen ontevreden worden. Zie ook het recen-

Collectieve voorzieningen hebben een nivellerend effect doordat mensen met lage inkomens er evenveel profijt van hebben als mensen met hoge inkomens

te boek *De symfonie van onvrede* van Catherine de Vries. En het is evenmin verwonderlijk dat ze daarvoor vooral partijen verantwoordelijk stellen die zich sterk met de publieke sector identificeren — zoals de PvdA.

Die onvrede heeft ook bijgedragen aan de wildgroei van private aanbieders van wat in het verleden louter publieke diensten leken: particuliere klinieken, commerciële bijscholingsinstituten, private kinderopvang, particuliere beveiliging. Paradoxaal genoeg heeft dit de bereidheid om voor publieke diensten te betalen ook geen goed gedaan.

Als private aanbieders meer, sneller of betere diensten leveren dan publieke dienstverleners, bepalen veel mensen liever zelf waarvoor zij betalen in plaats van belasting af te dragen. Zo is de publieke dienstverlening in een neer-

waartse spiraal terechtgekomen van tekorten, wachtlijsten, (relatief) dalende kwaliteit, meer concurrentie van private aanbieders en afnemende bereidheid om ervoor te betalen.

Argumenten voor de groei van de publieke sector

Biedt *Om de kwaliteit van het bestaan* ons nu, meer dan zestig jaar later, nog handvatten om uit deze negatieve spiraal te ontsnappen? Bij herlezing frappeerde het mij hoe actueel en relevant het rapport nog steeds is. Het zou mijns inziens een belangrijke inspiratiebron moeten zijn voor een vernieuwde progressieve visie op de publieke sector.

Dat geldt allereerst voor de vier argumenten die *Om de kwaliteit van het bestaan* aanvoert voor uitbreiding van de publieke sector. Die hebben nog niets aan geldingskracht verloren. Ik vat ze nog eens kort samen.

Allereerst vraagt de groei van private goederen om groei van de publieke dienstverlening. Meer wegen bij uitbreiding van het autopark. Meer parken, speelplaatsen, riolering en afvalinzameling als de woningvoorraad groeit. Meer onderwijs om de kenniseconomie te ondersteunen. Enzovoorts.

In de tweede plaats hechten we, naarmate we welvarender zijn, meer belang aan publieke voorzieningen. Denk aan gezondheidszorg, langdurige zorg en onderwijs, maar ook aan veiligheid. Ik twijfel er niet aan dat als mensen zouden kunnen kiezen tussen een extra vakantie of een tweede auto aan de ene kant of meer zorg voor ouderen of kleinere klassen aan de andere kant, vrijwel iedereen voor het laatste zou kiezen. Maar omdat mensen die keuze niet wordt voorgelegd, besteden we economische groei vooral aan private consumptie.

In de derde plaats is uitbreiding van publieke voorzieningen een effectieve manier om so-

ciale ongelijkheid te bestrijden. Immers, de beschikbaarheid van publieke voorzieningen is in beginsel onafhankelijk van iemands inkomen, waardoor lagere inkomensgroepen er verhoudingsgewijs meer van profiteren. We kunnen er zelfs voor kiezen om publieke voorzieningen speciaal op lagere inkomensgroepen te richten.

Als vierde argument noem ik nogmaals de remedie van Den Uyl, beter bekend als de ziekte van Baumol. Als de publieke dienstverlening gelijke tred houdt met private productie, zal de publieke sector een steeds groter deel van het bbp uitmaken, doordat de arbeidsproductiviteit achterblijft bij die in de marktsector. Zoals gezegd is dit geen argument om te bezuinigen op de publieke sector, maar juist om er méér aan uit te geven.

Bij het vierde argument past wel een kanttekening. Dat de productiviteitsstijging in de publieke sector lager is dan in de private sec-

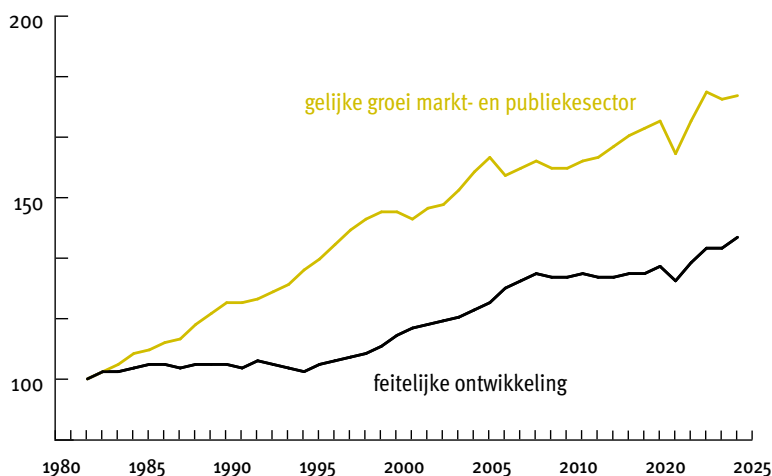
tor, komt niet door het publieke karakter van de sector, maar doordat het voornamelijk om arbeidsintensieve diensten gaat, zoals zorg en onderwijs. In sommige delen van de publieke sector kunnen nieuwe technologieën wel degelijk bijdragen aan een hogere productiviteit.

Juist wie voor hogere publieke uitgaven pleit, moet oog hebben voor de doeltreffendheid en doelmatigheid van de bestedingen: publieke middelen mogen zo min mogelijk worden verspild. Een pleidooi voor een grotere publieke sector dient daarom samen te gaan met een pleidooi voor een hogere efficiëntie – zonder dat dit ten koste gaat van de kwaliteit van de dienstverlening.

Twee extra argumenten

Ruim zestig jaar na *Om de kwaliteit van het bestaan* wil ik aan deze vier argumenten er nog

Figuur 4 Feitelijke volume-ontwikkeling publieke sector en hypothetische ontwikkeling als markt- en publieke sector sinds 1982 even sterk waren gegroeid (1982=100)

Bron: CBS (Statline); eigen bewerking

twee toevoegen. Een vijfde argument is dat de grootste maatschappelijke problemen van vandaag alleen collectief zijn op te lossen: denk aan de klimaatverandering, vrede en veiligheid en de leefbaarheid van steden. In een wereld waarin we steeds afhankelijker van elkaar worden, is het een illusie te menen dat individuele keuzes op de markt de optimale uitkomst opleveren. Voor werkelijke vooruitgang in de kwaliteit van het bestaan zijn we juist steeds meer aangewezen op gecoördineerde, collectieve actie.

Een zesde argument, ten slotte, is dat groei van de publieke sector — die grotendeels een ‘immaterieel’ karakter heeft — met een veel minder grote ecologische voetdruk gepaard gaat dan groei van de private sector. Groei van de publieke sector draagt dus ook bij aan de overgang naar een duurzame economie, zoals Piketty c.s. in hun recente *The Global Justice Report* (Chancel et al. 2026) betogen.

Wat als ‘Om de kwaliteit van het bestaan’ gerealiseerd was?

Stel dat het programma van *Om de kwaliteit van het bestaan* was uitgevoerd? Wat zou het hebben betekend als het volume van de publieke sector na 1982 even sterk was gegroeid als dat van de marktsector? Figuur 4 laat zien dat het volume van de publieke dienstverlening per hoofd van de bevolking sinds 1982 dan niet met 40% zou zijn gegroeid maar met bijna 80%.

Omdat publieke sector en marktsector in dit scenario even sterk groeien, zou de private productie dus ook nog met bijna 80% zijn toegenomen in plaats van met 116% in werkelijkheid. Er zouden dan nu wat minder auto’s rondrijden, maar de klassen in het primair onderwijs zouden beduidend kleiner zijn. Vanwege de remedie van Den Uyl zouden we dan nu wel 5% van het bbp — bijna € 60 mrd — meer uitgeven aan de publieke sector.

Lagere economische groei? So what?

Tot slot kom ik terug op de ‘conventional wisdom’ waarmee ik dit artikel begon. Vormt groei van de publieke sector toch niet een last voor het bedrijfsleven en een rem op de economie?

Als we rijke landen met elkaar vergelijken zien we inderdaad dat groei van de publieke sector vaak samengaat met een wat lagere economische groei. Deels komt dit doordat een grotere publieke sector de productiviteitsstijging drukt. En deels doordat, als de markteconomie snel groeit, de publieke sector dit vaak niet kan bijbenen.

Maar laten we niet vergeten dat ook het bedrijfsleven veel baat heeft bij een grotere publieke sector: betere infrastructuur (inclusief het energienetwerk), beter onderwijs, kortere wachtlijsten in de zorg. Het aloude argument van Galbraith gaat nog steeds op.

Soms wordt ook tegengeworpen dat groei van de publieke sector niet mogelijk is in de gemeenschappelijke Europese markt. De Europese

De ‘remedie van Den Uyl’: om te voorkomen dat de publieke voorzieningen achteropraken bij de particuliere consumptie, moeten we een steeds groter deel van het bbp aan publieke voorzieningen besteden

Monetaire Unie legt echter geen beperkingen op aan de omvang van de publieke sector — alleen aan de hoogte van het begrotingstekort en de staatsschuld. De enige beperking is dat groei van de publieke sector wordt gefinancierd met een evenredige groei van de belastinginkomsten.

Eigenlijk is de discussie over de effecten van een grotere publieke sector op de economische groei niet zo relevant. Het gaat immers niet om economische groei, maar om de kwaliteit van het bestaan. Als we rijke landen met elkaar vergelijken blijkt er geen verband te bestaan tussen de hoogte van het bbp per hoofd van de bevolking en een reeks indicatoren voor de kwaliteit van het bestaan, zoals geluk, levensverwachting, opleidingsniveau van de bevolking en criminaliteit. Terecht wordt daarom de laatste jaren breed onderschreven dat het niet in de eerste plaats om het bbp, maar om 'brede welvaart' dient te gaan — feitelijk niets anders dan de kwaliteit van het bestaan. In de praktijk van het overheidsbeleid worden daar echter nog weinig consequenties aan verbonden.

Wat PRO te doen staat

Al meer dan zestig jaar voeren we dezelfde discussie over de publieke sector. Het is wat ontmoedigend dat we telkens dezelfde achterhaalde 'conventional wisdom' over hogere publieke uitgaven moeten weerleggen. Gezien mijn interview met Martin Visser blijft dit echter hard nodig. Veel progressieve politici lijken die strijd echter te hebben opgegeven en zijn meegegaan in het 'mainstream' denken over de verhouding tussen markt en publieke sector.

Zelfs in zijn *Progressief Pleidooi* pleit Jesse Klaver ervoor dat 'gewone mensen minder belasting hoeven te betalen', maar volstaat hij bij de publieke sector met 'goede voorzieningen in de buurt en zorg die toegankelijk blijft'. Daar mag wel een schepje bovenop, zou ik zeggen.

Ik eindig dan ook met een oproep aan PRO om uit *Om de kwaliteit van het bestaan* inspiratie te putten en volmondig uit te spreken dat voor veruit de meeste mensen de kwaliteit van hun bestaan méér gediend is met een uitbreiding en verbetering van de publieke dienstverlening

dan met lagere belastingen en een paar procent extra koopkracht.

Noten

- 1 In *Om de kwaliteit van het bestaan* wordt hierop gevarieerd door te spreken over 'verspillingen in de luxe-sfeer [die] schril afsteken tegen armetierigheid van vele gemeenschappelijke voorzieningen' (p.17).
- 2 Tussen 1995 en 2025 groeide het productievolumen van zorg en welzijn in totaal met 94%, van de overheid met 53% en van het onderwijs met 11%.

Literatuur

- Baumol, William. J. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis. *The American Economic Review* 57(3), 415-426.
- Galbraith, John Kenneth (1958). *The Affluent Society*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Klaver, Jesse (2026). *Progressies pleidooi*, Progressief Nederland 2026.
- Chancel, L., Dietrich, J., Mohren, C., Moshrif, R., Odersky, M., Piketty, T., Somanchi, A., et al. (2026). *The Global Justice Report: A Plan for Equality & Prosperity Within Planetary Boundaries*. World Inequality Lab (gjp.wid.world).
- Wiardi Beckman Stichting (1963). *Om de kwaliteit van het bestaan*, WBS.

De geschiedenis van de vrijheid

De weg naar vrijheid¹ werd geschreven anno 1951, als herbezinning op de sociaal-democratie na de Tweede Wereldoorlog en bovendien als reactie op Friedrich Hayeks *The road to serfdom*² uit 1944 – vrij vertaald de weg naar slavernij. Hierin stelde Hayek dat marktwerking en concurrentie zouden leiden tot vrijheid en dat overheidsinterventie – lees het socialisme – zou leiden tot onderdrukking.

In *De weg naar vrijheid* formuleerde een brede ‘plancommissie’, met Joop den Uyl, Hein Vos en Willem Banning als belangrijke penvoerders, een antwoord op Hayek. Zij stellen dat in de oorsprong, het socialisme beoogt een ‘gemeenschap van vrije mensen’ mogelijk te maken, maar hun conceptie van vrijheid is anders. Vrijheid krijgt volgens hen pas inhoud wanneer mensen er in de praktijk invulling aan kunnen geven, door gelijke kansen. Zij beogen een gelijke vrijheid.

Om een gemeenschap van vrije mensen te realiseren moest de kansenongelijkheid dus worden tegengegaan. Hierom was overheidsinterventie niet vrijheidsbeperkend, maar juist randvoorwaardelijk voor vrijheid. Hierover zegt *De weg naar vrijheid*: ‘De ervaring leert ons, dat als de overheid geen regels stelt, niet een toestand van volledige vrijheid ontstaat, maar integendeel een toestand waarin enkele individuen en kleine groepen zich bijzondere voorrechten verwerven, die in feite een dictatuur van bepaalde belangengroepen betekent.’ Juist de vrije markt was de weg naar onvrijheid.

Hayeks vrijheid, de definitie die vandaag de dag ook leidend is, is de ‘vrijheid van bemoeienis’ – de mogelijkheid om alles te kunnen doen wat je kunt betalen. Oftewel, een vrije consument boven vrije burgers. *De weg naar*

vrijheid wees deze nauwe definitie ferm af: ‘Wij verwerpen nadrukkelijk het denkbeeld, dat het [de mens] vrij zou staan zichzelf in ongebondenheid uit te leven desnoods ten koste van zijn medemensen. Wij staan dus verre van anarchistische en individualistische gedachtesystemen, welke uit het oog verliezen, dat het ware mens-zijn steeds verantwoordelijk-zijn in zich sluit.’

Vrijheid is hiërarchisch, gepland, collectief en niet vrijblijvend

Hieruit haal ik vier lessen. 1) Er bestaat een hiërarchie tussen verschillende vrijheden: de vrijheid tot autonomie van de één is meer waard dan de vrijheid tot uitbuiting van de ander.

2) Om een gelijke vrijheid te realiseren moeten we bepaalde vrijheden inperken, anders geldt het recht van de sterkste. 3) De progressieve strijd voor vrijheid is een collectieve strijd voor gelijkere machtsverhoudingen, geen individuele strijd voor sociale mobiliteit binnen die bestaande machtskaders. 4) Vrijheid is niet vrijblijvend, maar draagt een verantwoordelijkheid naar de medemens en gemeenschap in zich.

Dit begrip is ook anno 2026 van groot belang. Als eerste wat betreft de hiërarchie der vrijheden, moeten we ons collectief realiseren dat de vrijheid om een goedkoop T-shirt te kopen niet gelijk is aan de vrijheid tot veilig en eerlijk betaald werk. En dat de vrijheid een gehaktbal te eten niet gelijk is aan het recht op een gezonde leefomgeving. Dit geldt wat mij betreft veel breder: ook de vrijheid van een dier om niet uitgebuit te worden in de bio-industrie acht ik belangrijker dan de vrijheid goedkoop vlees te produceren.

Ten tweede, regels zijn noodzakelijk omdat de vrijheid van de één onvermijdelijk de vrijheid van een ander beperkt – overigens net

zoals de grenzen van de planeet dit doen. We moeten vrijheden tot onderdrukking en uitbuiting inperken, om vrijheden tot autonomie en zelfbeschikking mogelijk te maken. Het tegenovergestelde dreigt nu soms te gebeuren. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de dereguleringsagenda in Europa en Nederland, die onze sociale zekerheid bedreigt.³ Hier spreken voorstanders wel over een ondernemersvrijheid van overheidsbemoeienis, maar niet over het recht van de werknemer op veilig en eerlijk betaald werk.

Ten derde wat betreft de collectiviteit: het is van groot belang te erkennen dat het niet om het individu gaat, maar om de systemen van productie en uitbuiting. Het gaat niet om de koper van het T-shirt, maar om de multinationals die rijk worden over de rug van goedkope arbeid. Een progressieve vrijheid bevraagt niet de individuele burger, maar de machtsconcentratie.

En ten vierde, een notie van gelijke vrijheid behelst ook de verantwoordelijkheid de vrijheid van een ander niet fundamenteel te beperken. Neem als voorbeeld de klimaatcrisis. Hoewel een beter milieu juist niet bij jezelf begint –

TESSA DOOL

Onderzoeksleider bij het Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit

want dat zou de machtsverhoudingen negeren – zijn we als individu nu wel heel gevrijwaard van elke vorm van verantwoordelijkheid. Bij grotere vormen van individuele vrijheid, doordat een individu meer macht, vermogen of kennis heeft, hoort ook een grotere verantwoordelijkheid naar je medemens.

Plannen voor meer gelijkheid

Deze definitie van vrijheid vormde de basis voor de rest van *De weg naar vrijheid*. Daarin is een felle kritiek op elk sociaaleconomisch systeem te vin-

den dat ongelijke kansen produceert en waarin de macht niet democratisch verdeeld is. *De weg naar vrijheid* komt dan ook met fundamentele herzieningen, zoals gelijkere bezitsverhoudingen, meer politieke verantwoordingsplicht, democratisering van de productie en een bredere toegang tot onderwijs en cultuur.

Dat deze ideeën herkenbaar en actueel zijn, geeft zowel aan dat het goede ideeën waren, als dat ze helaas nog niet voldoende gerealiseerd zijn. Er zijn sinds 1951 uiteraard belangrijke vrijheden succesvol bevochten — de opbouw van de verzorgingsstaat en de emancipatiebewegingen voorop. We moeten echter ook erkennen dat het de sociaal-democratie vooral sinds de jaren tachtig onvoldoende gelukt is het kapitalisme en de globalisering bij te sturen om de fundamentele oorzaken van ongelijkheid weg te nemen.

2026

Dat brengt ons naar vandaag. Anno 2026 zorgt de vrije markt voor grote schade aan de vrijheid, onze democratie, de planeet en het Mondiale Zuiden. Een kleine internationale financiële elite verkrijgt steeds meer vermogen en macht, en we missen de cruciale instrumenten om dit kapitaal te kunnen belasten. Onbedoeld raakten we verdwaald op de neoliberale ‘road to serfdom’.

De weg naar vrijheid laat ons zien dat de definitie van vrijheid die we hanteren, ertoe doet. Het laat ook zien: een progressieve strijd voor vrijheid voer je niet in het defensief. Het kan alleen met offensieve plannen voor méér vrijheid voor méér mensen.

De sociale beweging op gang brengen om de ongelijkheid te bestrijden, begint bij een goed begrip van vrijheid. Waarbij we begrijpen dat we vrijheid alleen samen kunnen realiseren. En dat echte vrijheid ook verantwoordelijk-

heid met zich meebrengt. Ik sluit graag af met de woorden waarmee Den Uyl zijn redevoering ook afsloot: ‘Ik heb iemand horen zeggen, dat in dit nieuwe Plan tot vervelens toe over vrijheid wordt gesproken. Het moge zijn. Ik heb een excuus. Het is een bijzonder soort vrijheid. Een vrijheid, die verantwoordelijkheid aanvaardt in solidariteit.’⁴

Noten

- 1 De weg naar vrijheid. Een socialistisch perspectief (1951). Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid.
- 2 Mellink, B. Neoliberalisme een Nederlandse geschiedenis, p. 53, p. 260, noot 92.
- 3 Zie bijvoorbeeld E. Smid (2025). De grootste dereguleringsoperatie sinds Thatcher. In S&D 2025/6.
- 4 J. M. Den Uyl (1951). *De maatschappelijke orde in socialistisch perspectief*. Verslag congres — De weg naar vrijheid.

Paul Kalma en de illusie van de democratische staat

De illusie van de ‘democratische staat’ van Paul Kalma biedt een paar belangrijke lessen voor de nieuw opgerichte partij Progressief Nederland. Lessen over te grote verwachtingen van de staat, die nu eenmaal niet gaat over alles wat een samenleving beweegt. Maar ook bijvoorbeeld over de ruimte die een politieke partij kan inruimen voor interne politieke discussies, voor debat dus.

JOOP VAN DEN BERG

Emeritus hoogleraar aan de Universiteit Leiden (parlementaire geschiedenis) en Universiteit Maastricht (parlementair stelsel), voormalig directeur van de Wiardi Beckman Stichting en oud-lid van de Eerste Kamer, fellow van het Montesquieu Instituut.

Paul Kalma heeft een uitgesproken talent voor provocerende motto's. Dat blijkt uit de meeste titels van zijn rapporten, boeken en artikelen. *De illusie van de 'democratische staat'*¹, *Het socialisme op sterk water*², *De Wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit*³, *Makke schapen — Over volgzame burgers en vluchtige politiek*⁴. Voor minder doet hij het zelden.⁵

Hij zoekt zijn lezers als het ware op en schudt hen door elkaar, niet alleen met provocerende motto's maar ook met confronterende formuleringen. Geen tijd, wat hem betreft, voor zoetgevooidse praatjes. Je zou daarom verwachten dat in zijn teksten de wereld grondig zal worden omgespit, maar dat is niet zo. Kalma heeft met die andere politieke theoreticus van de sociaal-democratie, Jacques de Kadt,⁶ gemeen dat hij een fanatiek pleitbezorger is van de gematigdheid, wars van utopie en radicale hervorming.⁷

Misschien dat wij aan de linkerkant van het politieke spectrum gematigdheid tegenwoordig redelijk normaal vinden, maar aan het begin van de jaren tachtig was dat nog anders. Het tijdperk van Nieuw Links liep weliswaar op zijn laatste benen; het had net de zware teleurstelling achter de rug van het nooit tot stand gekomen 'tweede kabinet-Den Uyl'.

Het zou nog wel even duren voor het besef zich breed had gemaakt, dat het uitblijven van dit 'tweede' kabinet helemaal aan onze eigen zelfoverschatting te danken was geweest.⁸ Paul Kalma's kritiek, in *De illusie van de 'democratische staat'*, op de overschatting van wat de staat vermag en de schade die dit kan aanrichten, kwam hard aan in een partij die nog doortrokken was van etatisme.

Zoals dat wel vaker gaat met boeken en rapporten die niet onmiddellijk welkom zijn, probeerde het partijbestuur Kalma's rapport in stilte te laten sterven. Dat mislukte. In de groep

experts die de totstandkoming van het rapport had begeleid — de Werkgroep staatkundige hervormingen van de Wiardi Beckman Stichting⁹ — namen naast een aantal destijds welbekende politicologen en staatsrechtbeoefenaars ook Kamerleden van het kaliber Van Thijn en De Vries deel. Die geloofden weliswaar niet alles wat Kalma had geschreven, maar het zette hen wel aan het denken en zij zagen het belang van zijn betoog.

De academische belangstelling en waardering voor het rapport was groot en daarmee kwam Kalma's betoog uiteindelijk op de partij-agenda terug. Het zou geen directe program-

Kalma heeft met die andere politieke theoreticus van de sociaal-democratie, Jacques de Kadt, gemeen dat hij een fanatiek pleitbezorger is van de gematigdheid

matische consequenties hebben; daar was het ook niet voor geschreven. Wel zou het diepe voren trekken in het denken over staat en democratie in de Partij van de Arbeid.

De kern van het verhaal

Het rapport van Paul Kalma getuigt van het besef dat het niet gaat om de vraag of de staat zelf een democratie is, maar of hij kan helpen een samenleving democratisch te maken.¹⁰ Bovendien gaat de staat helemaal niet over alles wat een samenleving beweegt. Een oud socialistisch ideaal luidt echter dat hij de samenleving zo naar zijn hand kan zetten, dat staat en samenleving 'in de eindtijd' tot een harmonieus geheel zullen samenvallen.

In werkelijkheid beschadigt zulk een staat de rijkdom en variëteit van samenlevingsvormen, elk met zijn eigen karakter en aspiraties. Politieke democratie is volgens Kalma niet boven sociale democratie verheven: de laatste zal democratie vestigen met behulp van vrijwillige afspraken; de eerste door wat Kees Schuyt ooit noemde ‘overdracht van bevoegdheden’¹¹, het beroep dus op regering en parlement. De wet dient ten dele als instrument van maatschappelijke verandering, maar uiteindelijk vooral als codificatie van wat de samenleving bereid is te aanvaarden.¹²

Als de vakbeweging kans ziet in het kader van een CAO afspraken te maken over vervroegd

Zoals dat wel vaker gaat met boeken en rapporten die niet onmiddellijk welkom zijn, probeerde het partijbestuur Kalma’s rapport in stilte te laten sterven

pensioen wegens de zwaarte van het werk, dan zijn die van minstens zo grote betekenis als de wettelijke bepaling dat er een bepaalde leeftijd moet zijn waarop in het algemeen een pensioen ingaat. Sterker nog: vrijwillige afspraak kan dingen tot stand brengen waar de wet niet in kan voorzien, tenzij je haar onuitvoerbaar wil maken. Zij kan daar wel de ruimte voor scheppen.

Het mag dus niemand verrassen dat Kalma beslissende waarde toekent aan de onderhandelingsvrijheid van vakbonden en weinig moet hebben van door de staat geleide loonpolitiek. Juist die laatste was in het begin van de jaren tachtig, in tijden van ernstige economische stagnatie en werkloosheid, in de Partij van de Arbeid een grote verleiding. Kalma’s rapport heeft veel

betekend voor het besef dat de sociaal-democratie van oorsprong veel meer was dan uitsluitend een politieke partij, maar dat zij haar grondslag vond in zelforganisaties als de vakbond.¹³ (De coöperatie noemt hij niet, hoewel die in zijn betoog heel goed blijkt te passen.)

Het zijn bond, coöperatie en partij die tezamen de sociaal-democratie hebben gevormd, wat duidelijk maakt dat staat en politiek slechts één ingang vormen naar groter vrijheid en gelijkheid.

Er is, aldus Kalma, nog een tweede reden waarom het belangrijk is dit te beseffen: maatschappelijke instituties hebben elk hun eigen waarden en regels, die moeten worden beschermd en gekoesterd en die aan democratische zeggenschap daarbinnen eigen maatstaven opleggen. Organisaties hebben hun eigen ‘spheres of justice’, zoals Michael Walzer die noemt.¹⁴ Die vergen eigen specifieke gezagsverhoudingen. Deze gezagsverhoudingen zijn in een school of universiteit anders dan in een bedrijf of vakbond; daar past niet bij voorbaat een ‘parlement’ als hoogste orgaan bij; evenmin het kritiekloos aanvaarden van bevelen van staatsorganen.

Weliswaar, zo merkt ook Kalma ietwat geïrriteerd op, wordt de sociaal-democratie gedreven door de droom van de naderende en liefst definitieve politieke meerderheid, maar het komt er aldoor niet van.¹⁵ Dat was in de jaren tachtig al zo; tegenwoordig durven wij niet eens meer van dit soort grote getallen te dromen. Maar zelfs als die meerderheid er wel is — een van de bases onder de ‘democratische staat’ — worden aan het staatsoptreden grenzen gesteld door de eigen ‘spheres of justice’ in de samenleving. Dat hoeft nog niet te ontaarden in een oude protestantse ‘sovereiniteit in eigen kring’ die de staat principieel van bemoeienis uitsloot, maar wel tot diep respect voor die ‘eigen kring’.

De overheid, in casu de gemeente, kan bij woningcorporaties interveniëren door zelf een woningbedrijf te beginnen, wat in het verleden ook met succes is gebeurd. Je vraagt je eigenlijk af waarom gemeenten daar zo radicaal van hebben afgezien. Dat kan effectiever zijn dan corporaties allerlei regels op te leggen.

Kalma noemt zelf de door het kabinet-Den Uyl voorgenomen Postbank, een idee van minister Wim Duisenberg.¹⁶ De VVD maakte dat een paar jaar later, toen de PvdA naar de oppositie was verwezen, onmogelijk. Dat laat meteen zien dat vertrouwen op de democratie in de staat alleen niet ongevaarlijk is: de ene meerderheid is de andere niet.

Kalma ziet nog een tweede basis onder de ‘democratische staat’, gevoed door het besef dat de staat geleidelijk aan overbelast is geraakt. Die tweede basis wordt gevormd door het principe van de decentralisatie.¹⁷ Maar wat hij ziet gebeuren is dat decentralisatie voornamelijk gezien wordt als delegatie, die altijd kan worden teruggenomen en die vooral dient om de staat te ontlasten maar niet om vrijheid van handelen te scheppen. Dan wordt decentralisatie een keurslijf, dat alleen maar dient om de macht van de staat te versterken. Kalma gelooft in een decentralisatie – territoriaal en functioneel – die vrijheid laat en zelfs schept.

De staat: van oplossing naar probleem

In de realiteit van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was de trend naar steeds sterker overheidsregulering – en dan nog gecentraliseerd – wel te begrijpen. Het proces van snelle ‘ontzuiling’ en het daarmee van elkaar losraken van allerlei verbindingen tussen politieke en maatschappelijke organisaties en instellingen vroeg als het ware om politieke leiding. Want wie anders moest nog – naar het woord van Joop den Uyl – ‘de boel bij elkaar houden’?

Met een traditioneel beroep op zelforganisatie wilde het niet meer lukken en bovendien leed de sociaaleconomische samenwerking onder toenemende polarisatie. Besturen van instellingen in onderwijs en zorg verloren de macht aan de professionals. Het waren niet alleen onze eigen sociaal-democraten die de oplossing zochten bij de ‘democratische staat’. Ook andere partijen deden dat. Sterker nog: de trend was internationaal waarneembaar.

Horst Ehmke, ‘Minister im Kanzleramt’ onder Willy Brandt richtte in de kelder van het kanseliersbureau in Bonn een compleet ‘cybernetisch centrum’ in, van waaruit hij de voortgang van het hele regeringsbeleid zou kunnen controleren. Daar kwam in de praktijk niets van terecht: de eerste die kwam vragen of hij gek was geworden was de minister van Defensie en latere opvolger van Brandt, Helmut Schmidt.¹⁸

Regering en parlement werden tot ‘cockpit van de samenleving’¹⁹ verklaard, zoals Kalma het noemt. Problemen hoopten zich opeen op een centrale plek. Dat ging samen met een snel toenemend isolement van politieke partijen en parlementariërs, die ophielden deel te zijn van het grotere maatschappelijke geheel en alleen

**Het gaat niet om de vraag
of de staat zelf een democratie
is, maar of deze kan
helpen een samenleving
democratisch te maken**

kwamen te staan in hun werk aan het ‘algemeen belang’. Kalma sprak van ‘cockpit’. In dezelfde tijd schreef ik in *Socialisme en Democratie* over een ‘democratische kaasstolp’²⁰ die de politiek had geïsoleerd van de omringende samenleving.

Zo werd de staat van oplossing tot probleem. Dat oordeel kwam aan het begin van de jaren tachtig primair van rechtse stromingen, in het bijzonder uit de Angelsaksische wereld. Maar, ook aan de linkerkant groeide de twijfel. Kalma's *Illusie van de 'democratische staat'* legt daarvan getuigenis af; misschien kreeg het daarom ook wel zoveel academische en politieke belangstelling.

Dankzij de ontzuiling waren vooral in Nederland de mogelijkheden van maatschappelijke zelforganisatie uit het oog verdwenen, gereduceerd tot een vaag verlangen en heimwee naar het verleden. Kalma wilde laten zien dat die maatschappelijke zelforganisatie, nu zonder religieuze aankleding, haar rechten moest hernemen en een volwaardige rol diende te spelen naast de staat en de markt.

Hij had gelijk maar hij kreeg het niet.

De illusie van de 'democratische staat' zou geen wegwijzer worden naar betere tijden voor een sociaal-democratie die haar machtsbronnen had teruggevonden. Het rapport werd ongewild een Cassandra-achtige profetie: de staat zou in belangrijke mate worden vervangen, maar niet door maatschappelijke zelforganisatie maar door de markt, ook in Nederland.

Jaren later zou een coalitie onder Jan Peter Balkenende oprecht proberen het maatschappelijk middenveld weer zijn rechtmatige plek te geven, maar haar poging werd een fiasco: opnieuw triomfeerde de oriëntatie op de markt.²¹ De staat trok zich terug en liet de samenleving met behulp van privatisering over aan de markt.

Erger nog: de organisatie van de ministeries werd met behulp van new public management hervormd tot een soort quasi-ondernemingen, gebouwd op 'efficiëntie' en 'lenigheid'. In *Makke schapen* zou Kalma zich daar, intussen oud-lid van de Tweede Kamer, nog stevig over opwinden.²²

Intussen schrompelden de twee grote traditionele volkspartijen ineen. Volgens een internationaal patroon, scherp getekend door Catherine de Vries in *De symfonie van onvrede*²³ nam radicaal-rechts het initiatief over. Merkwaardige paradox: dat gebeurde niet door een passief blijvende staat, maar door een actieve en tegelijk liberale en technocratische hervorming van de staat. Er kwamen niet minder regels maar juist meer; niet minder middelen maar meer. Dit alles, met het oogmerk de staat als beschermer te vervangen door de staat als controleur.

Kalma's rapport heeft veel betekend voor het besef dat de sociaal-democratie van oorsprong veel meer was dan uitsluitend een politieke partij, maar dat zij haar grondslag vond in zelforganisaties als de vakbond

Voor het overige trachtte de staat zichzelf 'kleiner' te maken door de oprichting van zelfstandige organen van openbaar bestuur (ZBO's) en Toezichtsautoriteiten. Zoals daar bijvoorbeeld zijn: de Autoriteit Financiële Markten (AFM) en de Autoriteit Consument en Markt (ACM), die 'onafhankelijk' zijn en dus volledig losgezongen van hun maatschappelijke omgeving. Zij zijn begiftigd met veel regulerende bevoegdheden en zonder enige politieke verantwoordingsplicht.

De ZBO's verloren na verloop van tijd aan populariteit in de Tweede Kamer; kon dat niet worden teruggedraaid? De Autoriteiten zijn

vaak gebaseerd op Europese wetgeving en dus niet zomaar af te schaffen. Dat is een vorm van 'maatschappelijke organisatie' die Kalma nooit heeft bedoeld.

Over Europa gesproken, dat speelde nauwelijks een rol in *De illusie van de 'democratische staat'*. Dat lag ook niet in de rede, tien jaar vóór het Verdrag van Maastricht en meer dan twintig jaar vóór de toetreding van Midden- en Oost-Europese staten tot de Europese Unie. De Berlijnse muur stond in die jaren nog recht overeind. In later werk van Kalma blijkt hij een scherp criticus van de koers van de Unie, in navolging van de Duitse socioloog Frits Scharpf.²⁴ Hij toont zich sterk verwant met diens kritiek op de Europese preoccupatie met vragen van mededinging en druk tot liberalisering.²⁵

In *Makke Schapen* blijkt hij een groot voorstander van meer verscheidenheid in de Unie en maakt hij zich grote zorg over het democratische gehalte van de Unie²⁶. Daarin toont hij zich verwant met de Waalse socialist en politicoloog Paul Magnette, die een briljante studie leverde over het karakter van de Europese Unie als een in wezen intergouvernementeel gebleven organisatie.²⁷ Dat moest zij volgens Magnette ook maar liever blijven. Kalma schreef met eenzelfde tendens. Kalma's centrale boodschap: 'Minder Europa? Een ander Europa.'²⁸ Hij bleef zijn gedachtegang van de *Illusie* in de kern opmerkelijk trouw.

Wenken voor de nieuwe partij

Uit *De illusie van de 'democratische staat'* kunnen een paar belangrijke wenken worden afgeleid voor organisatie en werkwijze van de nieuwe partijorganisatie van Progressief Nederland.

Om te beginnen: Kalma beseft in zijn rapport dat een volledig 'Herrschaftsfreie Kommunikation'²⁹, zoals Jürgen Habermas die beschrijft in een politieke organisatie niet mo-

gelijk is. Maar, zij zou daar een heel eind dichterbij komen indien zij de politieke discussie niet zou beperken tot de formulering van een verkiezingsprogramma en de debatbijdragen in het parlement. De kunst is tussen het ene en het volgende verkiezingsprogramma een ruimte voor debat met elkaar te vinden die niet hoeft te leiden tot een stemming over moties of amendementen.³⁰

De Partij van de Arbeid heeft Kalma's voorkeur minstens één keer gevolgd, toen zij een jaar de tijd nam om zonder leiding te discussiëren over het rapport *Schuivende panelen* van de partijcommissie-Pronk tussen 1987 en 1988. Na dat jaar begon de partijleiding alweer nerveus te worden en werd de discussie voor beëindigd verklaard. Het interessante aan die discussie was dat de partij opgewekt op allerlei terrein nieuwe

Dankzij de ontzuiling waren vooral in Nederland de mogelijkheden van maatschappelijke zelforganisatie uit het oog verdwenen

gedachten ontwikkelde en ook haar pluriformiteit herontdekte, meer dan welke congresresolutie ooit had klaargespeeld³¹. De PvdA kwam aardig dicht bij wat Habermas maar ook Kalma had bedoeld. Zo'n vrije en tegelijk invloedrijke discussie kan dus wel. Die was waarschijnlijk zelfs belangrijker dan *Schuivende Panelen* zelf.

Tweede wenk zou zijn het besef te herstellen dat in elk geval de sociaal-democratie – maar zonder twijfel ook de nieuwe partij – meer bronnen van invloed heeft dan de eigen partijorganisatie. Met andere woorden, zij ontleent haar

kracht aan haar verwantschappen en verbanden met bevriende organisaties en bewegingen in de samenleving. Het is dus van groot belang de relaties daarmee te koesteren en systematisch te onderhouden; voorop de vakbeweging maar daarnaast de vele instituties en informele kringen die zich bezighouden met verduurzaming, emancipatie en culturele verheffing. Als grote en beschaafde politieke partij zal zij or-

De staat is in belangrijke mate vervangen; niet door maatschappelijke zelforganisatie maar door de markt

ganisaties als die van ondernemers en andere beroepsbeoefenaren die niet onmiddellijk haar vrienden zijn open en constructief tegemoet treden: het conflict hoeft zij niet te schuwen om toch een vergelijk na te streven waar dat kan.

Tot slot zal zij de weg moeten zoeken naar haar 'verloren electoraat', al diegenen die ooit samen met de middenklasse de ruggengraat vormden van de linkse partijen in Europa en die haar nu hebben ingewisseld voor radicaal rechts. Een industriële arbeidersklasse in de zin waarin wij die in de twintigste eeuw hebben gekend bestaat niet of nauwelijks meer, maar wel een segment van de bevolking dat dagelijks afhankelijk is van een betrouwbare wetgevende overheid om het hoofd boven water te houden.

Progressief Nederland is nu nog te veel een partij voor 'Ons Soort Mensen', zoals zij dat al bezig was te worden toen Kalma over de *Illusie* schreef. Hij waarschuwde toen al dat de Partij van de Arbeid was opgehouden een volkspartij te zijn in de ware zin des woords.³²

Dat kan alleen als zij tegelijk een pluriforme partij wordt, die ruimte biedt voor hartige

onderlinge discussie en voor eenheid op de momenten waarin het erop aan komt. Daar hoort geen kadaverdiscipline bij onder volksvertegenwoordigers. Het soms eigengereide Kamerlid Kalma werd er het slachtoffer van³³, maar hij zou daarentegen model moeten staan voor de volksvertegenwoordiger van PRO, nationaal en lokaal.

Noten

- 1 Paul Kalma (1987). De illusie van de 'democratische staat'. Deventer: Kluwer 1982; tweede druk: Deventer: Van Loghum Slaterus.
- 2 Paul Kalma (1988). *Het socialisme op sterk water. Veertien stellingen*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- 3 Paul Kalma (1995). *De wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- 4 Paul Kalma (2012). *Makke schapen. Over volgzame burgers en vluchtige politiek*. Amsterdam: Bert Bakker.
- 5 Er is één boek bij dat ik misschien wel met het meeste plezier heb gelezen, maar zonder daartoe door een spectaculaire titel te zijn aangezet: Paul Kalma (2004). *Links, rechts en de vooruitgang*. Amsterdam: Mets en Schilt/Wiardi Beckman Stichting.
- 6 J. de Kadt (1946). *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*, Amsterdam: G.A. van Oorschoot 1946; Idem, *De deftigheid in het gedrang. Een keuze uit zijn verspreide geschriften*, Amsterdam: G.A. van Oorschoot 1991.
- 7 Dit pleidooi is nog wat sterker te lezen in: Kalma, *Socialisme op sterk water*. Wat overigens niet betekent dat Kalma en De Kadt ook gelijk dachten.
- 8 Ph. Van Praag (1990). *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966 — 1977)*. Amsterdam: het Spinhuis.
- 9 Oorspronkelijk was de werkgroep in 1978 opgezet vanuit de Tweede Kamerfractie van de PvdA door Ed. van Thijn en Klaas de Vries. Toen het ernaar uitzag dat de WBS over staat en democratie een rapport zou uitbrengen, is de werkgroep in 1980 onder de paraplu geplaatst van de WBS, zij het met dezelfde twee Kamerleden als gezamenlijk voorzitter, totdat Van Thijn in 1981 minister werd. Van toen af stond de groep onder voorzitterschap van Klaas de Vries alleen. Ik was van meet af aan lid van de werkgroep, nog voordat ik in dienst was getreden als directeur van de WBS.
- 10 Kalma, *Illusie*, 19–22.
- 11 C.J.M. Schuyt (1980). De fragmentering van bestuur en beleid in de verzorgingsstaat. In: J.K.M. Gevers en R.J. in 't Veld (red.). *Planning als maatschappelijke vormgeving*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 44.
- 12 Kalma, *Illusie*, 27–28 en 106–107.
- 13 Kalma, *Illusie*, 36. Kalma spreekt daar van de vakbond als de 'dragende kracht van de sociaal-democratie'.
- 14 Michael Walzer (1983). *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell. Kalma kon daarvan bij het schrijven van *De Illusie* geen gebruik maken, omdat Walzers boek nog niet was verschenen. Later deed hij dat wel, bij voorbeeld in: *Links, rechts en de vooruitgang*, in hoofdstuk 8, p. 207.
- 15 Kalma, *Illusie*, 60–61.
- 16 Kalma noemt het voorbeeld van de Postbank; hij suggereert daarnaast dat gemeenten zelf ook uitzendbureaus zouden kunnen oprichten. Of dat allemaal Europeesrechtelijk nog kan, laat ik hier onbesproken.
- 17 Kalma, *Illusie*, 61–65.
- 18 Arnulf Baring (1982). *Machtwechsel: die Ära Brandt-Scheel*. München: Deutsche Verlags Anstalt.
- 19 Kalma, *Illusie*, 16.
- 20 J.Th.J. van den Berg (1985). Democratie onder de kaasstolp. S&D 1985/1, 3–11.
- 21 Hans Vollaard (2006). De flexibele formules van het CDA'. In: Huib Pellikaan en Sebastiaan van der Lubben (red.). *Ruimte op rechts? Conservatieve onderstroom in de Lage Landen*. Utrecht: Het Spectrum, 111–122; Joop van Holsteyn en Galen Irwin (2011). *Slechts de wereld van gisteren?* In: Gerrit Voerman (red.). *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appel 1980 — 2010*. Amsterdam: Boom, 155–178.
- 22 Kalma, *Makke schapen*, 103–105.
- 23 Catherine de Vries (2026). *De symfonie van onvrede. De opmars van radicaal-rechts in Europa*. Amsterdam/Antwerpen: Querido Facto.
- 24 Kalma, *Links, rechts en de vooruitgang*, 162–164
- 25 F.W. Scharpf, *Governing in Europe: Effective and Democratic?* (1999). Oxford: Oxford University Press.
- 26 Kalma, *Makke schapen*, 149–151 en 201–203.
- 27 Paul Magnette (2005). *What is the European Union?* Basingstoke: Palgrave.
- 28 Kalma, *Links, rechts en de vooruitgang*, 175
- 29 Kalma, *Illusie*, 116.
- 30 Kalma, *Illusie*, 111 — 117.
- 31 Zo was althans mijn ervaring, nadat ik als lid van de commissie-Pronk aan vele discussies in partijverband maar ook met de vakbonden en andere partijen had deelgenomen.
- 32 Kalma, *Illusie*, 127–128.
- 33 Kalma, *Makke schapen*, 27–28.

De urgente actualiteit van *Van Waarde*

De lessen uit *Van Waarde* zijn nog steeds actueel. Een rode draad in *Van Waarde* was het belang van zeggenschap. Vooral het gebrek aan zeggenschap dat veel mensen ervaren in hun leven, viel op. Dat is de afgelopen tien jaar alleen nog maar sterker geworden. Een volkspartij die luistert én die leidt, kan hier tegenwicht aan bieden.

MONIKA SIE DHIAN HO

Directeur van Clingendael van 2016 tot 2026.

Directeur van de WBS van 2008 tot 2016.

Van Waarde is ontstaan uit een besef: de Partij van de Arbeid was na twee Paarse kabinetten een beleidspartij geworden, een partij van deskundigen, maar dreigde daarbij de voeling met de mensen te verliezen. Met hun hoop en hun vrees, hun streven en hun frustraties. Dat leek een breuk met het verleden. Met de traditie van de sociaal-democratie, links-liberalen en progressieven, die van oudsher precies dat streven en die frustraties hebben weten te vertalen in deskundigheid en in beleid. Het partijkader in de linkse beweging was zich er altijd van bewust dat hun opleiding en leefwereld gemiddeld anders waren dan van het volk dat zij vertegenwoordigen. Dus luisterden zij naar grootschalige arbeiders enquêtes en voerden en documenteerden diepgaande gesprekken met arbeiders.¹

Luisteren en leiden

De eerste doelstelling van *Van Waarde* was om die luisterbereidheid opnieuw te tonen. Om de verzuchtingen en de taal van de mensen weer te laten doorklinken in de programma's van de PvdA. Daarom bracht de Wiardi Beckman Stichting niet alleen een Kompasgroep van wetenschappers samen om na te denken over de toekomst van de sociaal-democratie, en vroegen we niet alleen een dertigtal deskundigen om de uitdagingen voor Nederland en de sociaal-democratie op papier te zetten. We voerden ook diepgaande gesprekken met meer dan vijftig Nederlanders met zeer uiteenlopende achtergronden en publiceerden die verhalen in de bundel *Vooruit*, de verzwezen politiek van het dagelijks leven.²

Die manier van onderzoek doen, die manier van politiek bedrijven, gesteund door de toenmalige voorzitters van de Wiardi Beckman Stichting (Felix Rottenberg) en partij (Hans Spekman) sloeg aan in de hele beweging. Ze

vormden de basis voor de daaropvolgende projecten *Van Waarde lokaal* en *Van Waarde internationaal*.

In tientallen afdelingen in het land, en van de Syrisch-Jordaanse grens tot Ter Apel, voerden vele tientallen partijgenoten honderden van die open, diepgaande gesprekken en bespraken hun bevindingen met politici. Ik gun de nieuwe beweging PRO een wetenschappelijk instituut dat de vensters op dezelfde manier opengooit

Het partijkader in de linkse beweging was zich er altijd van bewust dat hun opleiding en leefwereld gemiddeld anders waren dan van het volk dat zij vertegenwoordigen

naar wetenschappers én volk. Die een motor wordt in de nieuwe beweging voor zo'n manier van politiek bedrijven. Want een brede volkspartij moet luisteren en leiden.

De persoonlijke verhalen die we ophaalden gaven ons een scherp zicht op de verzuchtingen van de mensen. En ze maakten nog iets anders heel duidelijk: mensen vonden dat er veel óver hen werd gesproken, maar te weinig mét hen. Er sprak een gevoel van vervreemding uit, een ervaring van machteloosheid. Velen trokken de conclusie dat je er in je eentje toch niets aan kan doen, en je je energie beter op iets positiefs kunt richten: 'Ik houd het voor mezelf klein' in de woorden van ergotherapeut Esther Kortenhoff.³ Maar de Groningse schoonmaakster Brigitte de Waal, concludeerde juist strijdvaardig: 'We hebben te lang onze bek gehouden, te lang over ons heen laten lopen. Op een gegeven moment moet je in opstand komen'⁴

Luisteren naar sociaaleconomische zorgen

De tweede doelstelling van *Van Waarde* was om te leiden door te verbinden. Door de waarden te benoemen die in al die gesprekken terugkeerden en te verbinden met de context van die tijd. Waarden en bijbehorende doelstellingen die tussen het niveau van het beginselprogramma en de verkiezingsprogramma's in zitten. Waarden en doelstellingen die breuklijnen in de samenleving kunnen overbruggen en pacificeren. Tussen kapitaal en arbeid, tussen theoretisch en praktisch geschoolden. Zoals een volksbeweging betaamt.

Instellingen als de Sociaal Economische Raad, akkoorden zoals dat van Wassenaar, en de Paarse kabinetten die daarop volgden waren op die pacificatie gericht. En de verhalen uit *Van Waarde* zeiden: pas op dat jullie in die pacificatie

In tientallen afdelingen in het land, en van de Syrisch-Jordaanse grens tot Ter Apel, voerden vele tientallen partijgenoten honderden open, diepgaande gesprekken en bespraken hun bevindingen met politici

bestaanszekerheid, goed werk, binding en verheffing in het vizier houden. Dat jullie het zicht op de gemeenschap niet verliezen, waarin dit centrale en verbindende waarden zijn.

Hoe nodig dat signaal was, bleek precies uit sommige reacties uit het partijkader na het verschijnen van *Van Waarde*. Zo wierp iemand uit de fractie tegen dat de focus op bestaanszekerheid niet van deze tijd is: 'Het is hier Afrika niet!'

En anderen herhaalden liberale argumenten dat een keuze voor goed werk en tegen flexibilisering van de arbeidsmarkt in de praktijk als snel neerkomt op een keuze voor de postbode met een voltijdscontract, en tegen de 'outsider' met een arbeidsbeperking met een urencontract. Voor die outsider zou het alternatief voor een urencontract immers enkel een uitkering zijn, aldus de kritiek.

Maar ons standpunt was nu juist dat vergaande flexibilisering in eerste instantie wellicht die gehandicapte outsider begunstigt, maar dat in tweede instantie diezelfde gehandicapte outsider er natuurlijk alsnog helemaal uit wordt geconcurrerd als honderdduizenden Midden- en Oost-Europeanen op die flexibele urencontracten in Nederland afkomen. En de sociale werkplaatsen waren inmiddels ook wegbezuinigd. Zo werd Nederland koploper binnen de EU op het gebied van flexibel werk. Met als gevolg: private lusten voor de werkgevers en publieke lasten voor de rest van de samenleving, en een heel snel groeiende bevolking door arbeidsmigratie, grotendeels aan die rafelranden van de arbeidsmarkt.

De debatten in de *Van Waarde*-Kompasgroep, de bijdragen van deskundigen, en de gesprekken met Nederlanders over hun dagelijkse zorgen en hoop, vormden samen het fundament van het essay *Van Waarde*. Dat essay besloot met de woorden: 'sociaaleconomisch naar links, sociaal-cultureel naar binding, en politiek naar versterking van zeggenschap'.⁵

De urgentie van luisteren naar sociaal-culturele zorgen

Wanneer ik terugblik op *Van Waarde*, meen ik dat de conclusie niets van haar actualiteit en urgentie heeft verloren. Bestaanszekerheid, goed werk, binding en verheffing. De vorige verkiezingen draaiden om bestaanszekerheid en bin-

ding, en om zeggenschap. Steeds meer mensen in Westerse democratieën ervaren dat er niet naar hen wordt geluisterd. Ook zeggenschap was een centraal thema in van *Van Waarde*:

Daarbij is het urgent dat de linkse beweging ook luistert naar de sociaal-culturele zorgen van mensen. De zorgen die de gemeenschap betreffen. En dat de linkse beweging ook leiderschap toont in het overbruggen van de culturele breuklijnen die ontstaan: dé grote pacificatie-opdracht van deze tijd. Tussen aan de ene kant de mensen die grenzen en de Nederlandse

Iemand uit de fractie wierp tegen dat de focus op bestaanszekerheid niet van deze tijd is: 'Het is hier Afrika niet!'

cultuur en levenswijze belangrijk vinden — de zogenaamde 'Somewheres', de mensen van hier. En aan de andere kant degenen die grenzen en een Nederlandse collectieve identiteit niet belangrijk of wenselijk vinden, de 'Anywheres', de mensen van overal.

Op het Instituut Clingendael, waar ik de afgelopen tien jaar directeur van was, ben ik voortgegaan met luisteren naar de mensen. Dat instituut heeft de middelen om grootschalig bevolkingsonderzoek te doen, dat representatief is voor de bevolking. Want de grondigste manier van luisteren en begrijpen is eigenlijk: een combinatie van diepgaande gesprekken, representatief bevolkingsonderzoek, focusgroepen en publieksgesprekken tussen publiek, wetenschappers en politici.

Uit het meerjarige bevolkingsonderzoek van Instituut Clingendael blijkt dat ruim 60% van de kiesgerechtigde Nederlanders 'Somewhere' is en een kleine 20% 'Anywhere'.⁶ De rest

zit er tussenin en vindt veelal grensbewaking wél belangrijk, maar de Nederlandse cultuur en levenswijze niet. De groep van 'Somewheres' groeit elk jaar verder, zo blijkt uit ons onderzoek. Een flinke meerderheid van de mensen wil de gemeenschap afbakenen en beschermen, en verlangt naar een hoopgevend gemeenschappelijk verhaal over waar we vandaan komen, waar we voor staan en waar we heen willen.

Linkse politici kiezen er vaak voor om sociaal-culturele zorgen van de mensen 'rechts te laten liggen', omdat dit volgens spindoctors en politicologen 'niet de issues van links zijn'. Maar ondertussen worden culturele houdingen steeds belangrijker voor mensen in het bepalen van hun stemkeuze. Bovendien komen er steeds meer politici en politieke partijen bij die juist culturele issues politiseren.

Sociale wetenschappers brengen veelvuldig naar voren dat de culturele houdingen van Nederlanders niet sterk veranderd zijn, hoe kan het dan dat ze wel belangrijker worden in de stemkeuze? Daar wil ik even kort op in gaan. Toen ik vice-voorzitter was van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, is er onderzoek gedaan naar de houdingen van Nederlanders ten opzichte van demografische ontwikkelingen. Een van bevindingen was dat 87% van de Nederlanders niet wil dat de bevolking verder in omvang toeneemt.⁷

Ik schrok ervan hoe hoog dat cijfer is, maar onderzoekers van het demografisch instituut NIDI lieten mij weten dat dit al decennialang het geval is.⁸ Echter, ondanks deze duidelijke voorkeur van een overgrote meerderheid van de bevolking, is de bevolkingsomvang de afgelopen tien jaar gemiddeld met ruim honderd-duizend mensen per jaar gegroeid. En dat is nog steeds het geval.

Sinds 2022 is de bevolkingsgroei volledig toe te schrijven aan immigratie, aangezien er sinds-

dien meer mensen sterven dan geboren worden in de Nederlandse bevolking. Nederland is het dichtstbevolkte land in Europa — op het eiland Malta na — en kent de snelstgroeiende bevolking in Europa, op Zwitserland na. Van alle Nederlanders wil 87% al decennia geen verdere groei van de bevolking. Als de bevolking dan elk jaar desalniettemin met een flinke stad groeit, alleen door immigratie, is het niet vreemd dat opvattingen over migratie relatief belangrijker worden in het bepalen van de stemkeuze van mensen.

We hebben respondenten ook gevraagd waarom ze die verdere bevolkingsgroei niet willen, en dan bleken de belangrijkste zorgen niet over ras of religie te gaan, maar over het grote woningtekort, grotere maatschappelijke spanningen, minder ruimte voor natuurgebieden, drukker verkeer en lastiger mobiliteit, toename van de ongelijkheid en moeilijker toegang tot publieke voorzieningen voor iedereen. Dat lijken me toch zorgen die een rood-groene partij zou moeten willen vertegenwoordigen, ook in verband met grootschalige immigratie. Voor een tekort van vierhonderdduizend woningen kunnen historisch van allerlei verklaringen

Richting geven is urgenter dan ooit: sociaaleconomisch naar links, sociaal-cultureel naar binding, en politiek naar meer zeggenschap

bestaan, maar dat er elk jaar ruim honderdduizend woningzoekende immigranten bijkomen helpt natuurlijk niet.

Luisteren naar de mensen betekent overigens niet dat men hen slaafs moet volgen. Respectvol, aandachtig luisteren is de eerste stap

in een publiek gesprek. Democratie is luisteren en leiden. De Staatscommissie Demografie heeft het aangedurfd om vast te stellen dat een overgrote meerderheid van de Nederlanders geen bevolkingsgroei meer wil. Ook heeft zij drie scenario's geschetst voor de bevolkingsgroei door migratie: snelle groei, gematigde groei en krimp.

Zij heeft vervolgens, evidence-informed en evidence-based, geargumenteed dat zowel een snelle groei naar een kleine 23 miljoen mensen in 2050, als een plotse migratiestop met als gevolg een krimp van de bevolking naar ruim 16 miljoen, zeer negatieve gevolgen zullen hebben voor de toegang tot publieke voorzieningen en voor de sociale cohesie. En zij heeft daarom gepleit voor een matiging van de bevolkingsgroei. Een groei in een bandbreedte tussen 40 en 60 duizend immigranten per jaar, ongeveer de helft van het huidige jaarlijkse migratiesaldo dus.

Daarmee vermijden we dat wij binnen enkele decennia met een onbeheersbaar aantal inwoners zitten, en borgen we dat we voldoende woningen kunnen bouwen, publieke voorzieningen in stand houden en de ongelijkheid beperken, de natuur wat ruimte kunnen geven, en de energietransitie gemakkelijker maken. Volgens mij heeft de Staatscommissie met haar luisterbereidheid en haar focus op de vraag: 'welke samenleving en welke economie willen wij zijn', een perspectief en een taal aangereikt, op basis waarvan pacificatie mogelijk is op het migratiedossier.

Verbinding en pacificatie op cultureel vlak

Om te leven met de sociaaleconomische links/rechts-tegenstelling, zijn door de jaren heen mechanismen gegroeid, overlegorganen, opvattingen en taal die de sociaaleconomische tegenstelling probeerden te verzoenen. Het doel

daarvan was een strijd om de macht te transformeren in een streven naar compromis, binnen een democratisch kader.

Voor de 21e-eeuwse sociaal-culturele tegenstellingen zijn die instellingen, mechanismen en taal er nog niet en er is geen vanzelfsprekend gezag om kwesties te beslechten. Vandaar het gevoel van polarisatie over culturele kwesties vandaag de dag.

Als linkse partijen niet luisterbereid zijn op sociaal-cultureel vlak, en als er geen pacificatie-instellingen en -taal worden ontwikkeld in dat domein, dreigt het een strijd om de macht te worden. Zoals Marx ooit een machtsstrijd voorzag tussen arbeid en kapitaal, zo ontbrandt in onze tijd een sociaal-culturele strijd. Tussen aan de ene kant exclusief nationalistische politici van Afd, Vlaams Belang, FvD en PVV, die de

Steeds meer mensen in Westerse democratieën ervaren dat er niet naar hen wordt geluisterd

gemeenschap willen afbakenen op basis van religie en ras.⁹ En anderzijds linkse partijen die de brede behoefte aan gemeenschapsafbakening binnen de bevolking onvoldoende of niet vertegenwoordigen.

Zo'n strijd om de macht, waarbij politici in het zadel dreigen te komen die veel extremere programma's en ideeën hebben dan de kiezers, zo'n alles-of-niets strijd heeft potentieel vergaande gevolgen voor onze rechtsstaat en manier van leven. Omdat de programma's van de exclusief-nationalistische partijen allang niet meer alleen over migratie gaan. Ze zijn ook een aanval op onze instellingen op het gebied van geopolitiek, groene doelen, gezondheid, onderwijs, wetenschap, cultuur, media en emanci-

patie. Minister Frank Vandenbroucke, die deel uit maakt van een belangrijk pacificatie-experiment in een coalitie van het linkse Vooruit en de inclusief-nationalisten van premier Bart De Wever, kan huiveringwekkende verhalen vertellen over de aanval die de exclusief-nationalistische regering-Trump nu inzet op de rol van wetenschappelijke kennis in de gezondheidszorg en op onze goedkope medicijnen.

Grote delen van het electoraat zijn het vertrouwen aan het verliezen in de instellingen die de gemeenschap afbakenen en vormen: het migratie-, onderwijs-, cultuur-, media-, wetenschaps- en emancipatiebeleid. Zij ervaren die niet als van hun, maar als bezet door progressieve elites, als vervreemd van hun hoop en zorgen, als betuttelend. Hier moet beter naar geluisterd worden; we moeten die kritiek begrijpen vooral eer die te veroordelen.

En we moeten pacificatie-instellingen ontwikkelen om de culturele kloof te overbruggen. Waar is de SER voor de politisering en pacificatie van het migratiebeleid? Waar zijn de Wassenaar akkoorden om de strijd om het emancipatie- en diversiteitsbeleid, het mediabeleid, het cultuurbeleid, het universiteitsbeleid en onderwijsbeleid te pacificeren?

Luisteren en leiden, verbinden en pacificeren is nodig, de *Van Waarde*-methode. Richting geven is urgenter dan ooit: sociaaleconomisch naar links, sociaal-cultureel naar binding, en politiek naar meer zeggenschap.

De behoefte aan bescherming

Er zijn ontwikkelingen die in het *Van Waarde*-essay onvoldoende aanwezig waren. Daar wil ik ten slotte bij stilstaan. En dat betreft de wereld die turbulenter wordt. Hier heb ik hoopvol nieuws als we naar de mensen luisteren. Het Clingendael bevolkingsonderzoek laat zien dat er tussen cultureel verdeelde mensen op één

punt grote overeenstemming is. Het gaat dan om de behoefte aan bescherming in die turbulente wereld.

De koopman en dominee hebben in het wereldbeeld van Nederland zo centraal gestaan de afgelopen decennia, dat de rol van beschermer te veel naar de achtergrond is verdwenen. Al jaren blijkt uit ons onderzoek dat de cultureel verdeelde ‘Somewheres’ en ‘Anywheres’, en de

Uit het meerjarige bevolkingsonderzoek van Instituut Clingendael blijkt dat ruim 60% van de kiesgerechtigde Nederlanders een ‘Somewhere’ is en een kleine 20% een ‘Anywhere’

tussengroep met kenmerken van beide, één zijn in hun verzuchting naar bescherming in de wereld tegen cyber- en hybride aanvallen.¹⁰

En dat een grote meerderheid van de Nederlanders inziet dat de landen van de EU meer moeten investeren in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de VS. Dat we de moderne maakindustrie in Nederland moeten versterken, dat we zelf verantwoord moeten investeren en innoveren in AI. Een grote meerderheid is ook voorstander van gerichte Europese samenwerking op deze terreinen. Het is een beetje sneu maar historisch niet voor het eerst dat het helpt om gemeenschap te vormen als er een gemeenschappelijke vijand of dreiging is. Het leiderschap van een rood-groene beweging kan op deze brede consensus voortbouwen, met een programma over Europese samenwerking, internationaal partnerschap en solidariteit in tijden van geopolitiek.¹¹

Sinds de recente oorlogen en inflatiecrises zijn verdelingskwesties overigens *back with a vengeance*. Hoe betalen we bestaanszekerheid als de energiekosten stijgen, hoe bekostigen we de hogere defensie-uitgaven die nodig zijn om onafhankelijker te worden van de VS? Politieke partijen moeten zich vandaag de dag dus over sociaaleconomische én sociaal-culturele kwesties uitspreken, willen ze een ware volksbeweging en succesvol in verkiezingen zijn.

Daarbij heb ik tot slot goed nieuws voor Jesse Klaver bij de begrotingsonderhandelingen. Uit ons laatste bevolkingsonderzoek naar houdingen ten opzichte van Defensie blijkt dat een verpletterende meerderheid van de Nederlanders de koers van dit kabinet om de verhoging van de defensie-uitgaven te financieren niet steunt. Van de Nederlanders is 87% tegen bezuinigingen op zorg en sociale zekerheid om toenemende defensie-uitgaven te financieren. Zelfs onder de aanhang van de coalitiepartijen VVD, CDA en D66 zijn hiervoor geen meerderheden. Een meerderheid van de Nederlandse bevolking kiest voor een verhoging van de vermogensbelasting en voor een hogere bijdrage door het bedrijfsleven.¹²

We nemen heden afscheid van de Wiardi Beckman Stichting. Herman Bernard Wiardi Beckman, Stuuf voor vrienden, was de persoonlijk secretaris van Troelstra, verzetsheld in de Tweede Wereldoorlog, belangrijk SDAP-ideoloog en hoofdredacteur van het dagblad *Het Volk*. Hij is altijd mijn voorbeeld geweest in het thematiseren van economische én culturele idealen.

Wiardi Beckman heeft als geen ander de Nederlandse eigenheid en ‘historische lotsgemeenschap’ weten te beschrijven als één van vrijheidszin en verdraagzaamheid. Openheid en eigenheid. Luisteren en leiden, verbinden en pacificeren. Door diepgaande gesprekken, bevolkingsonderzoek en reflectie van publiek,

wetenschappers en politici daarop. Ik hoop dat het Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit en PRO die manier van onderzoek en politiek bedrijven vasthouden.

Noten

- 1 Zie Giele, J. (1981). *Een kwaad leven — heruitgave van de arbeidersenquête van 1887*, Nijmegen: uitgeverij LINK; Ankersmit, J.F. (1917). *Arbeiderslevens*. Amsterdam: Ontwikkeling; De Swaan, A. (1972). *Een boterham met tevredenheid. Gesprekken met arbeiders*. Amsterdam: Van Gennep; Schouten, M. (1977). *Werk*. Amsterdam: De Arbeiderspers; W. Tinnemans (2009). *Onzeker bestaan. Leven aan de rafelrand van de arbeidsmarkt*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam.
- 2 Sie Dhian Ho, M. en M. Hurenkamp (2013). *Vooruit. De verzwegen politiek van het dagelijks leven. Nederland in meer dan vijftig persoonlijke verhalen*. Amsterdam: Van Gennep.
- 3 Ibid, p. 31.
- 4 Ibid, p. 24.
- 5 Sie Dhian Ho, M. (2013). *Van Waarde. Sociaal-democratie voor de 21e eeuw*. Amsterdam: Van Gennep, p. 116.
- 6 Sie Dhian Ho, M., M. Elchardus, T. van der Laan. C. Houtkamp, N. Wessel en B. van Giersbergen (2024). *Europa moet meer soeverein worden. Nederlanders ontevreden over EU, maar willen een sterk en onafhankelijk Europa*. Clingendael Barometer, p. 4.
- 7 Houtkamp, C., T. van der Laan, M. Elchardus en M. Sie Dhian Ho (2023). *Opvattingen van Nederlanders over demografische ontwikkelingen*, p. 2.
- 8 Zie Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, *Gematigde groei*, p. 329, figuur 7.1.
- 9 Ik gebruik het concept exclusief-nationalistisch voor partijen die de gemeenschap willen afbakenen op basis van religie en/of ras en inclusief-nationalistisch voor partijen die de gemeenschap willen afbakenen op basis van een samenlevingsproject, historische lotsgemeenschap en/of waarden en tradities.
- 10 Zie meest recent Houtkamp. C., M. Sie Dhian Ho, N. Wessel, K. Müller, T. van der Laan en M. Elchardus (2026). *Tussen hoop en vrees. Het recht van de sterkste geldt en Nederland is er niet klaar voor*.
- 11 Zie ibid vi en Bruijne, K. de, K. Müller, N. Wessel en M. Sie Dhian Ho (2026). *Belangen die verbinden? Opvattingen van Nederlanders over belangengestuurde ontwikkelingssamenwerking*.
- 12 Müller, K., T. van der Laan, C. Houtkamp, B. van den Berg (2026). *Clingendael Barometer: Draagvlak voor Defensie. Meer veiligheid, maar tegen welke prijs?*

Luisteren en leiden

Compromissen in de geopolitieke storm

Luisteren en leiden, dat is in geopolitiek gevaarlijke tijden meer dan ooit het devies van sociaal-democraten. We moeten niet alleen de verzuchtingen horen van mensen in de samenleving, maar ook bereid zijn moeilijke compromissen te maken, zolang we weten en kunnen uitleggen waarom we dat doen.

FRANK VANDENBROUCKE

*Vice-Eerste Minister en Minister van Sociale Zaken
en Volksgezondheid in de Belgische
federale regering.*

Terugkijken naar de indrukwekkende geschiedenis van de Wiardi Beckman Stichting maakt me wat nostalgisch, dat geef ik graag toe.¹ Ik herinner me levendig mijn eerste kennismaking met de stichting in het begin van de jaren tachtig, met een delegatie van de Vlaamse Socialisten; de boeiende discussies die we toen nog hadden met Joop den Uyl.

We keken vanuit Vlaanderen met bewondering naar dit wetenschappelijke instituut van een grote sociaal-democratische partij. Mij is verzocht vandaag vooral vooruit te kijken, eerder dan stil te staan bij een mooi verleden. Dat kan: belangrijke projecten van de WBS, zoals *Van Waarde*, zijn vandaag nog steeds relevant.

De belangrijkste boodschap van het project *Van Waarde* was dat een sociaal-democratische partij door die mensen die de partij wil verde-

Het gaat niet alleen over taal en methode, maar ook over de inhoudelijke speerpunten van je programma, en wat je daar uiteindelijk van bakt in beleid wanneer je bestuurt

digen, moet gezien worden en gewaardeerd worden als een betrouwbare bondgenoot, een betrouwbare verdediger van wat zij van waarde vinden, en dus moet aansluiten bij wat hun zorgen baart, wat hun boos maakt, wat hun gelukkig maakt, wat hun hoop geeft. Die boodschap is vandaag, dertien jaar na de publicatie van *Van Waarde*, nog steeds bijzonder relevant.²

Je zou kunnen zeggen dat ze vanzelfsprekend is, maar *Van Waarde* is ontstaan net omdat ze niet vanzelfsprekend is voor partijen die besturen en beleid maken. Dit vereist een metho-

de: dialoog en luisterbereidheid. Dit vereist een taal waarmee je die aansluiting kan vinden. In *Van Waarde* werd, misschien een beetje gechargeerd, gezegd 'dat is niet de taal van de bestuurslogica'. Maar dit vereist ook inhoudelijke keuzes. Het gaat niet alleen over taal en methode, maar ook over de inhoudelijke speerpunten van je programma, en wat je daar uiteindelijk van bakt in beleid wanneer je bestuurt.

Twee kanttekeningen

Terugkijkend kan je hier twee kritische kanttekeningen bij maken. De eerste heeft te maken met 'afwegen en verdelen'. Het is één zaak goed te kunnen 'capteren', te kunnen 'opmeten' wat we 'van waarde' vinden, aansluitend bij zorgen en verwachtingen van onze achterban. Maar de volgende vraag is hoe je vooruitgang in één dimensie van wat we van waarde vinden, afweegt tegen minder vooruitgang (of zelfs achteruitgang) in een andere dimensie van wat we van waarde vinden. Of, en misschien nog belangrijker, hoe we wat we van waarde vinden verdeeld willen zien onder mensen.

Over afwegingen en verdeling heb je principiële eigen opvattingen als sociaal-democraat: herverdelende rechtvaardigheid en de solidariteit die daarbij nodig is, dat is wat mij betreft de essentie van sociaal-democratie. Maar je bestuurt nooit alleen, als je bestuurt, en dus maak je daarrond compromissen. Hoe je met die spanning omgaat is *core business* van sociaal-democraten.³ Daarvoor bood *Van Waarde* geen handvatten.

De tweede kritische kanttekening is dat je politieke strijd voert in een wereld waar voortdurend nieuwe, onverwachte en soms onoverzichtelijk grote problemen op je afkomen. Politieke actie kan zich niet louter baseren op 'de zorgen van de mensen', die je bottom-up verzamelt. Soms moet je uitleggen waarom mensen

zich zorgen moeten maken en ontstaat het relevante antwoord ook maar stapsgewijze omdat je al doende leert.

Klimaat is een bekend voorbeeld. Maar ook de geopolitieke bedreigingen die wegen op onze Europese welvaartsstaten — ik kom daar dadelijk op terug. Wie alléén oog heeft voor ‘de zorgen van de mensen’ en geen oog voor wat op ons afkomt, verzandt in machteloosheid, in een bijrol op het politieke toneel, of erger, in het populisme van diegenen die achter elk ongenoegen aanlopen maar nooit met een oplossing komen die ertoe doet.

Als je dergelijke kritische kanttekeningen ter harte neemt, en ik weet dat de auteurs van *Van Waarde* zelf ook gezegd en geschreven hebben dat je dat moet doen,⁴ dan impliceert dat dat je als sociaal-democraat moet luisteren maar ook leiden. Monika Sie Dhian Ho, de WBS-directeur die *Van Waarde* geleid heeft, en ik zijn het daarover eens. Dat hebben we vastgesteld in een gesprek ter voorbereiding van deze conferentie: het is luisteren en leiden.

Dat brengt me bij het pleidooi dat we hier vandaag hoorden van Monika: de linkse beweging moet ook luisteren naar de sociaal-culturele zorgen van mensen en leiderschap tonen in het overbruggen van de breuklijn tussen de ‘somewheres’ (degenen die grenzen en culturele eigenheid belangrijk vinden, de mensen van hier) en de ‘anywheres’ (degenen die grenzen en een collectieve identiteit niet belangrijk vinden, de mensen van overal).

Ik ben het ermee eens dat de breuklijn tussen ‘somewheres’ en ‘anywheres’ zeer belangrijk is, dat je die goed in het oog moet houden omdat sociaal-democraten en progressieven aansluiting moeten blijven houden met de ‘somewheres’. Maar, dat mag er niet toe leiden dat we terugplooiën op de natiestaat als dé geprivilegieerde politieke arena voor sociaal-democra-

Europese samenwerking en solidariteit zijn in de wereld van vandaag essentieel voor het overeind houden van democratische welvaartsstaten

ten en progressieven. Dat geluid hoorde je ook wel om en rond het project *Van Waarde*, met name wanneer het in latere publicaties ging over Europa, en daar ben ik het absoluut niet mee eens. Europese samenwerking en solidariteit zijn in de wereld van vandaag, essentieel voor het overeind houden van democratische welvaartsstaten.

Het juiste midden vinden tussen de ‘somewheres’ en de ‘anywheres’ is, met name omwille van het belang van Europese politiek, een cruciale randvoorwaarde voor het succes van sociaal-democraten en progressieven van de toekomst, maar het is naar mijn mening niet een centraal punt in ons programma. Of beter, het is niet hét programmapunt waarmee we ons zullen onderscheiden van andere niet-extreme partijen. Ik werk eerst het laatste even uit en keer dan terug naar het eerste, Europa.

Vooruit

Jullie weten dat mijn partij nu luistert naar de naam *Vooruit*. Dat was ook de titel van het rapport van *Van Waarde* waarin de interviews met burgers gebundeld werden. Onze inspiratie voor *Vooruit* lag in onze eigen geschiedenis, maar die overeenkomst met *Van Waarde* is toch niet toevallig. Het gaat over het bieden van hoop op vooruitgang, als opdracht van sociaal-democraten.

Mijn partij *Vooruit* participeert als enige linkse partij in een eerder rechtse coalitie, aan-

gevoerd door democratische Vlaams nationalisten onder leiding van Bart De Wever. Dat is onder meer mogelijk omdat wij, als het gaat over asiel en migratie, wel meningsverschillen hebben met De Wever, maar geen onoverbrugbare kloof. Wij begrijpen wat hem motiveert in dit domein. Hij wil een alternatief zijn voor het uiterst rechtse Vlaams Belang, en we maken dat heel bewust niet onmogelijk voor hem.

Regelmatig sturen we hem bij inzake asiel en migratie, we vragen respect voor onze rode lijnen, dat geeft soms scherpe debatten in de regering, soms is het wel een beetje slikken, maar we vinden het evenwicht. Maar dit is geen belangrijk issue in onze communicatie: we focussen op relatief klassieke sociaaleconomische thema's, waar de meningsverschillen met de partij van De Wever en de Franstalige liberalen in de coalitie erg groot zijn en door ons op tijd en stond ook publiek aangekaart en uitgevochten worden — anders dan bij het thema migratie.

Voor alle duidelijkheid, dit is een moeilijke coalitie voor ons, met de Franstalige socialisten in de oppositie tégen deze regering, de Nederlandstalige en Franstalige groenen in oppositie, de vakbonden bijgevolg des te meer kritisch. Maar om allerlei redenen zagen we niet hoe we zomaar 'neen' konden zeggen op de uitnodiging van De Wever. De inspanning om 'luisteren en leiden' te combineren — moeilijke compromissen te verdedigen en tegelijkertijd duidelijk te blijven maken dat we vechten voor wat onze achterban van waarde vindt — die inspanning is daardoor des te belangrijker.

Triple squeeze

Wat mij bijzonder motiveert in dit moeilijke politieke traject, zijn noodzakelijke Europese ontwikkelingen waarin we niet afwezig mogen blijven. Over de Europese agenda verschillen

we overigens nogal van mening met de partij van De Wever, maar dat is een reden te meer om nu niet zomaar aan de zijlijn te gaan staan. De ruimte ontbreekt om dit uit te werken, maar Europese welvaartsstaten worden bedreigd door een 'triple squeeze' die geopolitiek is.

Onze democratische welvaartsstaten worden bedreigd door Poetin, rechtstreeks en onrechtstreeks omwille van de gevolgen van de

De Amerikaanse regering heeft een regelrechte aanval gelanceerd op de manier waarop we in Europa omgaan met de beoordeling, de prijszetting en de terugbetaling van geneesmiddelen

oorlog in Oekraïne. We zijn op een gevaarlijke manier afhankelijk van China, onder meer wanneer het gaat over levensnoodzakelijke medicijnen zoals antibiotica. En Trump vormt een enorme bedreiging, die onderschat wordt.

Ik beperk me hier tot het derde luik van deze 'triple squeeze', en zoom daarbij in op geneesmiddelen en zorg. Onderschat dit niet: de Amerikaanse regering heeft een regelrechte aanval gelanceerd op de manier waarop we in Europa omgaan met de beoordeling, de prijszetting en de terugbetaling van geneesmiddelen. Zij viseren onze op wetenschap gebaseerde benadering waarbij verzekeraars geneesmiddelen slechts duur betalen wanneer die ook grote gezondheidswinsten opleveren.

Europese verzekeraars streven niet noodzakelijk naar de allernieuwste medicijnen, als die niet aantoonbaar beter zijn dan wat we al had-

den. Door die kritische benadering, waarbij we selectief zijn in wat we terugbetalen aan welke prijs, slagen we erin om effectief werkzame geneesmiddelen terug te betalen voor iedereen, en niet enkel voor de *happy few*. Het is belangrijk dat we dat goed uitleggen aan onze achterban.

De toestand van de gezondheidszorg is dramatisch in de VS. Amerikanen liggen niet voor niets wakker van hun uitgaven en de staat van hun gezondheid: per inwoner geeft men in de VS twee keer zoveel uit aan gezondheidszorg als in Europa, maar een Amerikaan leeft gemiddeld zowat drie jaar minder lang. Veel huishoudens moeten een significant deel van hun gezinsinkomen uitgeven aan gezondheidszorg, en dan nog hebben ze het gevoel dat noodzakelijke behandelingen geweigerd worden door verzekeraars of in bureaucratische rompslomp verzeilen. Goede zorg is alleen nog gegarandeerd voor wie het kan betalen.

Een deel van het probleem is een machtige lobby van farmabedrijven en verzekeraars in Washington, die verhinderen dat er maatregelen genomen worden. In Europa handelen vrijwel alle overheden in naam van hun burgers over de terugbetaling van geneesmiddelen, en dus over de prijzen van terugbetaalde geneesmiddelen. Onderhandel je daarover niet als bedrijf met de overheid, dan wordt je product in de regel dus niet terugbetaald ('in de regel', want in Duitsland geldt een vrije prijs wel de eerste zes maanden; daarna beslist een onderhandeling of een arbitrage over de prijs). Geen terugbetaling betekent vaak dat er gewoon geen markt voor het medicijn is.

In de VS was dit tot president Biden net omgekeerd: onderhandelen met overheidsinstanties was eerder uitzondering dan regel, en voor een belangrijk deel van de markt mocht de overheid zelfs niet tussenkomen. Biden is de eerste president die er met de Inflation Reduction Act

(IRA) in slaagde om een reeks van bedrijven de facto te dwingen te onderhandelen over prijzen met de overheid, met name voor wat het overheidsprogramma Medicare (deel B en D) betreft.

Trump zit als Republikein maar ook als populist in moeilijk vaarwater. Hij wil iets doen om zijn kiezers tegemoet te komen, maar wil niet de weg van Biden en Obama van méér overheid en méér publieke dienstverlening verder inslaan,

Politieke actie kan zich niet louter baseren op 'de zorgen van de mensen', die je bottom-up verzamelt

integendeel. Wat doet hij dus? De schuld voor een groot stuk leggen bij Europa. Het verhaal in de markt zetten dat het de modale Amerikaan uit de Mid-West is die de Europese socialistische welvaartstaten subsidieert. Om de Amerikaanse prijzen te laten zakken moeten de Europese stijgen...

En dus legt hij tarieven op en dreigt hij met verdere verhogingen en met zogenaamde 'handelonderzoeken'. Deze aanval escaleert: zo wordt de Duitse regering nu in het vizier genomen, met een formeel handelonderzoek met tariefdreiging, omwille van de inspanningen die zij, als overheid, vragen aan de farmaceutische sector om de begroting voor de gezondheidszorg in evenwicht te brengen.

Europese solidariteit

De Europese landen zullen niet op hun eentje, ieder voor zich, het kader kunnen creëren waarmee je de dreiging van Trump (en de afhankelijkheid van China) beantwoordt. Hier is Europees beleid en Europese solidariteit nodig.

Toegegeven, Europees beleid is vaak een ver-van-mijn-bed show, met vaak complexe compromissen. We zullen onze achterban daarin moeten meenemen. Tegelijkertijd zullen wij aan onze achterban goed moeten uitleggen wat het verschil is tussen het liberale beleid van een uiterst-rechtse nationalist zoals Trump en sociaal-democratisch beleid, en wat de gevolgen zijn van onze keuzes.

Obama en Biden kozen de weg van solidariteit, hoe onvolkomen ook: publieke stelsels uitbreiden, private verzekeringen toegankelijker maken; regels aan verzekeraars opleggen, en de industrie op ruimere schaal dwingen om te onderhandelen met de overheid. Trump dereguleert, kleedt publieke stelsels uit: met zijn One Big Beautiful Bill Act riskeren 10 miljoen Amerikanen tegen 2034 hun ziekteverzekering te verliezen. Volgens sommige berekeningen kan dit zelfs tot 14 miljoen mensen oplopen.⁵ En voor het overige wijst hij naar Europa.

Met als voorlopig resultaat dat het Verenigd Koninkrijk – geen EU-lidstaat – al belangrijke beleidstoegevingen heeft gedaan door bij de beoordeling van geneesmiddelen minder strenge eisen te stellen inzake kosteneffectiviteit, en door budgettaire inspanningen die aan de industrie gevraagd werden te milderen. Maar ook buiten het VK ondervinden we dat bedrijven moeilijker beginnen te doen in prijs- en terugbetalingsonderhandelingen met Europese overheden. Als we niet samen optreden, worden we één voor één tegen elkaar uitgespeeld en betaalt elke lidstaat afzonderlijk met hogere geneesmiddelenprijzen. Dat leert de Britse case.

Omdat bij ons de overheid onderhandelt en beslist en het om één publiek stelsel gaat, moet ik voortdurend in de media uitleggen waarom wij bepaalde medicijnen níet terugbetalen, vaak omdat hun werkzaamheid en nut niet opwegen tegen de prijs die bedrijven vragen. En ja, wij

hebben recent ook beslist om de eigen bijdrage op bepaalde medicijnen te verhogen, om voldoende budgettaire ruimte te houden voor nieuwe, innovatieve geneesmiddelen. Zo garanderen we dat werkzame en kosteneffectieve medicijnen voor iederéén terugbetaald en toegankelijk zullen blijven.

We organiseren echte solidariteit, maar solidariteit moet je ook goed afbakenen. Gemakkelijke boodschappen zijn dat niet altijd in een publiek stelsel: we strijken hier soms tegen de haren van onze eigen achterban in. Maar het is wel die solidariteit die wij, Europese sociaal-democraten, moeten hooghouden en verdedigen tegen Trump. Omdat toegankelijke, hoogstaande gezondheidszorg ‘van waarde’ is, voor iedereen.

Luisteren en leiden, dat is in geopolitiek gevaarlijke tijden meer dan ooit het devies van sociaal-democraten. We moeten daarom ook bereid zijn moeilijke compromissen te maken, zolang we wéten en kunnen uitleggen waarom we dat doen.

Noten

- 1 Met dank aan Monika Sie Dhian Ho voor een voorbereidend gesprek en Gloria Ghéquiére voor insteken over het Amerikaanse geneesmiddelen-beleid.
- 2 Monika Sie Dhian Ho (2013). *Van Waarde. Sociaal-democratie voor de eenentwintigste eeuw*. Van Gennep, Amsterdam.
- 3 Frank Vandenbroucke (juni 2026). Dit is mijn houvast als socialist. *SamPol*, pp. 20-27.
- 4 Zie voor de eerste kanttekening bijvoorbeeld: Annemarieke Nierop (2018). Vijf jaar *Van Waarde*. S&D 2018/1, pp. 5-15.
- 5 Je komt aan 14 miljoen mensen als je het laten vervallen van de door Biden verlengde versterking van Obama's subsidiesysteem voor private polissen meerekent.

Hoop is een onontbeerlijke brandstof voor progressieve politiek. En daarbij kunnen we ook putten uit het verleden, want de kennis en de ervaringen uit het verleden voeden de hoop dat het anders kan. Het is eerder gezien, eerder gedurfd, het is het waard om het te blijven proberen.

MARJOLEIN MOORMAN

Tweede Kamerlid voor Progressief Nederland

Politiek van hoop

Deze zomer las ik de mooie essaybundel *Tijd van Hoop* van Joke Hermesen en daarin stuitte ik op een dichtregel van Emily Dickinson die ik sindsdien niet meer uit mijn hoofd krijg: 'Hoop is een ding met veren! Een ding met veren dat neerstrijkt in de ziel.'

Je voelt het fladderen in je buik. Je voelt hoe het je optilt boven de dagelijkse sores. Hoe het je meevoert naar een betere tijd. Hoe het je verbeeldingskracht aanzet.

Hoop is iets dat vaak verkeerd wordt begrepen. Als iets passiefs. Of als iets heel naïefs. Je kan je maar beter neerleggen bij de realiteit, zeggen mensen dan. Maar juist die houding is passief. Mensen die dat beweren gaan uit van een onveranderbare realiteit. Een wereld waar we geen enkele invloed op uit kunnen oefenen.

En dat is bijna het tegenovergestelde van waar een progressieve beweging als de onze voor staat. Progressieve politiek is per definitie gebaseerd op de gedachte dat we de wereld beter kunnen maken. Dat we de wereld rechtvaardiger en eerlijker kunnen maken. Waarom zou je überhaupt politiek bedrijven als je niet gelooft dat dat kan?

Hoop is een daad van verzet. Je moet het lef hebben om te durven hopen. En hoop zet aan tot actie. Juist doordat we de hoop hebben dat het anders kan, komen we in beweging. Ook als we niet zeker weten of het daadwerkelijk lukt.

'Hoop is het vermogen om voor iets te werken omdat het goed is, niet alleen omdat het kans van slagen heeft', leerde Vaclav Havel ons. Het is de bereidheid om je in te zetten voor een ideaal omdat je voelt dat dat het juiste is om te doen.

Hoop geeft ons vleugels

Ik weet zeker dat velen van jullie hier vanmiddag naartoe zijn gekomen op zoek naar hoop. Op zoek naar progressieve houvast in een onrus-

tige tijd. Een tijd waarin niet de hoop maar de vrees lijkt te overheersen. Een sentiment waar conservatieve krachten — zowel in hun gematigde, traditioneel-rechtse of neoliberale vorm, maar toenemend ook in een populistische, radicale en extreme vorm — gretig gebruik van maken en wat ze blijven voeden. Want angst is niet nieuwsgierig, zoekt niet naar vooruitgang en verbinding. Angst verlamt, doet ons verstarren, laat ons van elkaar en van de wereld afkeren. Angst verdeelt, maakt egoïstisch, staat solidari-

Progressieve politiek is per definitie gebaseerd op de gedachte dat we de wereld beter kunnen maken

teit in de weg en sluit ons op in een vals verlangen naar een verleden dat nooit heeft bestaan.

We hebben hoop nodig om samen vooruit te komen. Hoop is een onontbeerlijke brandstof voor progressieve politiek en we zoeken terecht naar waar we die uit kunnen putten. Dat we daarbij kijken naar de inzichten van onze progressieve voorgangers is verstandig, want juist als we verder willen komen helpt het om naar het verleden te kijken. Zoals Rebecca Solnit schrijft in *Hope in the dark*: 'Wie vooruit roeit, heeft de blik naar achteren gericht.'

Juist de kennis en de ervaringen uit het verleden voeden de hoop dat het anders kan. Het is eerder gezien, eerder gedurfd, het is het waard om het te blijven proberen.

Ik dank Joop, Monika, Paul, Tessa en Frank heel hartelijk voor de wijze woorden en waardevolle bespiegelingen die ze met ons hebben gedeeld ten aanzien van vier rapporten die in de afgelopen tachtig jaar kleur hebben gegeven

aan de ideologische ontwikkeling binnen de Wiardi Beckman Stichting.

De weg naar vrijheid, geschreven in de naoorlogse jaren, leert ons dat alleen bestaanszekerheid ons tot echt vrije mensen maakt, vrij van angst voor het eigen bestaan en daarmee vrij om onszelf te ontplooien.

Om de kwaliteit van het bestaan leert ons daarbij dat het leven draait om zoveel meer dan individuele, materiële welvaart. Wat hebben we aan nog een vliegvakantie, nieuw model telefoon of matcha latte, als ondertussen onze kinderen slecht onderwijs krijgen, we geen betaalbaar huis kunnen vinden en de wereld om ons heen letterlijk in de fik vliegt omdat er niet genoeg is gedaan om klimaatverandering tegen te gaan?

Dat collectieve actie en solidariteit het antwoord zijn op grote maatschappelijke problemen wordt steeds weer duidelijk en is zeer relevant voor de tijd waarin we leven. Dit is de reden dat we ons als PRO met hand en tand verzetten tegen de bezuinigingen op de sociale zekerheid van dit kabinet. Sommigen verwijten ons dat we daarmee te weinig veranderingsbereidheid tonen.

Alsof progressief betekent dat alles altijd maar moet veranderen, ook het goede. Alsof het vooruitgang is als we dat wat ons beschermt tegen pech in het leven, kapot maken. Progressief is het spiegelbeeld van rechts-conservatief. In plaats van een angstig land van ieder voor zich, van zoek het zelf maar uit, waar vooral het recht van de sterkste geldt, streven wij naar een hoopvol land van gelijke kansen en gelijke rechten. Want wat verdedig je eigenlijk als land, wie zijn wij nog als natie, als we niet eens meer de onderlinge solidariteit kunnen opbrengen om elkaar op te vangen bij ziekte of werkloosheid?

Solidariteit effent de weg naar een rechtvaardige, vrije en verbonden samenleving. Hoe

we solidariteit vormgeven is daarbij wel cruciaal. Sociaal-democraten verwachten wel heel veel van de staat, waarschuwde Kalma in *De illusie van de democratische staat*. Daardoor ontstaat het risico dat vrijheid, gelijkwaardigheid en

Doordat we de hoop hebben dat het anders kan, komen we in beweging

verbondenheid juist onder druk komen. Doordat er te weinig oog is voor wat de samenleving zelf kan organiseren bijvoorbeeld. En ook voor de kafkaëske systeemstarheid die kan ontstaan, waardoor de kloof tussen burgers en overheid groeit. Een democratische staat dient daarom allereerst ook echt een rechtsstaat te zijn waarin de rechten van alle burgers gelijkwaardig worden beschermd.

Samen verantwoordelijk vs verantwoordelijk voor jezelf

Een interessant gegeven is dat rond dezelfde tijd als het verschijnen van het rapport van Kalma, de sociale grondrechten in de grondwet werden verankerd. Deze sociale grondrechten – het recht op bestaanszekerheid, werkgelegenheid, volksgezondheid en leefmilieu, onderwijs en huisvesting – dienden de rechtstatelijke opdracht van de overheid te bekrachtigen, maar ironisch genoeg luidde het vastleggen ervan juist een tijdperk in waarin deze grondrechten stevig onder druk kwamen en de kloof tussen overheid en burger inderdaad groeide. En niet het sociaal-democratische maakbaarheidsdenken werd daarvan de boosdoener, maar het neoliberalistische maakbaarheidsdenken.

Van maakbaarheid van de samenleving verschoven we naar de maakbaarheid van het indi-

vidu. Van samen verantwoordelijk voor elkaar naar alleen maar verantwoordelijk voor jezelf. Niet naar de kracht van gemeenschappen en sociale bewegingen, maar naar de macht van de markt.

Met de opkomst van new public management kwam alles van publieke waarde langs een kosten-efficiëntiemeetlat te liggen. Niet meer de waarde van bijvoorbeeld zorg, onderwijs en sociale zekerheid, maar de kosten ervan kwamen centraal te staan. Het was de opmaat naar de Paarse jaren, van de derde weg, waarin steeds meer aan de markt werd gelaten.

Van Waarde

Dat we daarmee veel van waarde kwijtraakten, maakte Monika Sie Dhian Ho glashelder in 2013. Zij beschrijft in haar rapport de noodzaak tot meer waardengedreven politiek en ideologische herkenbaarheid na jaren van politiek management. Een oproep om sociaaleconomisch naar links, sociaal-cultureel naar binding en po-

Dat collectieve actie en solidariteit het antwoord zijn op grote maatschappelijke problemen wordt steeds weer duidelijk

litiek naar versterking van zeggenschap te gaan.

Met *Van Waarde* werd nog ver voor de vorming van Rutte 2 gestart en het was dus ook niet bedoeld als een reactie op dat kabinet, maar het was wél een welkome en urgente boodschap tijdens die jaren waarin ons land nog verder een neoliberale kant op werd gestuurd. Het rapport was zijn tijd vooruit, zou je kunnen zeggen.

Van Waarde werd daarmee niet alleen een ideologische richtingwijzer maar ook een fun-

damenteel bewijs dat een stevig onafhankelijk wetenschappelijk bureau van groot belang is om het ideologische fundament van sociaal-democratische politiek voortdurend te bewaken, aan te scherpen en bij te stellen, zodat het levend blijft. Ook, of misschien wel juist, als we regeringsverantwoordelijkheid dragen.

Dat betekent overigens niet dat er geen richtingenstrijd en interne scherpe discussies mogen plaatsvinden. Juist kritisch denken en onderling debat zijn het bewijs van een levende ideologie die zich permanent moet verhouden tot de tijd. En kritiek is bovendien van alle tijden.

In *Onszelf blijven*, de WBS-publicatie over het leven en werk van Stuuf Wiardi Beckman, halen Frans Becker en Menno Hurenkamp een quote aan van de prominente SDAP-volksvertegenwoordiger George van de Bergh die zo'n eeuw geleden over de partij zei: 'De beweging is — om het kras uit te drukken — geworden tot een N.V. tot behartiging van materiële belangen en belangetjes van groepen van industrie-arbeiders, zonder levend geloof in socialisme en zonder konstruktieve socialistiese gedachten. Vandaar dat de partij, noch als oppositie, noch als regeringspartij, aan redelijke verwachtingen kan beantwoorden.'

Ook dat wij geen 'brede volkspartij' en 'partij voor de arbeider' meer zouden zijn werd ons honderd jaar geleden al aangewreven toen de SDAP werd bestempeld als de schoolmeesters-, dominee- en advocaten-partij.

Dit leert ons dat kritiek en onderling debat er altijd zullen zijn en ons niet moeten verlammen, maar juist moeten voorstuwten. Het is het bewijs van een levend ideologisch verlangen. Van een brede volkspartij die zich niet verenigt langs demografische of geografische scheidslijnen of sociaaleconomische klassen, maar rondom een gedeeld ideaal.

Die geen machtsgedreven politieke marketingmachine wil zijn, maar een plek waar idealen worden omgezet in politiek handelen. Het is geen roep om ons te ontdoen van ideologische veren, maar juist om ze op te poetsen en ermee te pronken. Een verlangen naar een progressief, sociaal-democratisch antwoord op de uitdagingen van de tijd. En zoals het een democratische brede volkspartij betaamt is er dan altijd debat hoe ons gedeelde ideaal politiek zo goed mogelijk vormgegeven kan worden.

Wiardi Beckman

Precies waar Wiardi Beckman ook mee te maken had toen hij in de jaren dertig verantwoordelijk was voor het partijprogramma van de SDAP. Ook toen kende de partij al brede vleugels en moest hij een balans zien te vinden tussen de marxisten die vasthielden aan de klassenstrijd, de religieus socialisten die het geloof bleven zien als bron van inspiratie, de proces-georiënteerde reformisten en de eeuwige aarzelaars en twijfelaars.

Door precies de goede combinatie te vinden tussen vernieuwing en continuïteit wist hij verschillende opvattingen te verenigen in een breed verenkleed en daarmee werd hij de hoopdrager van de SDAP in donkere tijden.

Zijn moed, menslievendheid, verbindingskracht en verzet tegen fascistisch gevaar werden hem uiteindelijk fataal, maar zijn ons al die jaren na zijn dood in 1945 blijven inspireren. We hadden ons geen betere naamgever van ons wetenschappelijk instituut kunnen wensen afgelopen tachtig jaar.

Groot denken, klein doen

En juist in deze tijd is het zaak om onze historische traditie en inspiratie niet uit het oog te verliezen. Nu we de sociaal-democratische met de linkse groene krachten hebben gebundeld om

sterk te staan in een tijd waarin radicaal, populistisch, zelfs fascistisch gedachtegoed weer aan aanhang wint. Democratische rechten die we inmiddels vanzelfsprekend vonden, opnieuw ter discussie staan. De eerlijke spreiding van kennis, macht en inkomen opnieuw uit beeld

**In plaats van een angstig land
van ieder voor zich, van zoek het
zelf maar uit, waar vooral het
recht van de sterkste geldt,
streven wij naar een hoopvol
land van gelijke kansen
en gelijke rechten**

raakt. Nieuwe technologie in hoog tempo verandert hoe we samenleven. De klimaatverandering exponentieel toeneemt en samen met de geopolitieke spanningen de toekomst onzeker maakt.

We verenigden onze krachten om sterk te staan in deze onrustige tijd en daarbij is het onze progressieve opdracht om onze historische traditie te verbinden aan een actuele maatschappelijke analyse, een toekomstgericht programma en dagelijkse praktische politiek. Groot denken en klein doen te combineren.

Het verleden leert dat het grootste gevaar voor onze beweging niet is dat we onderling discussiëren over onze ideologische veren en onze brede vleugels uitslaan. Het grootste gevaar is dat we die ideologische veren niet blijven oppoetsen, na periodes van rui weer laten aangroeien, nalaten om onze ideologische verentooi vol trots te tonen aan de wereld om te laten zien waar we voor staan, wie we zijn en waar we heen willen vliegen: een rechtvaardige wereld

met gelijke kansen, waarin we onze welvaart eerlijk delen en goed zorgen voor elkaar en onze leefomgeving.

Hoop is een ding met veren

Zonder veren zijn we als een kaal windhaantje op de kerktoren die met alle winden meewaait. Afgelopen decennia hebben velen, binnen en buiten de WBS, die veren, die hoop vormgegeven. Als auteur, donateur, vrijwilliger, onderzoeker, fellow, in de redactieraad, in het curatorium, op het bureau. En als voorzitter wil ik iedereen daar heel erg hartelijk voor danken!

En ik hoop en vertrouw erop dat ons Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit, dat volgende week wordt opgericht, inspiratie blijft putten uit al het werk dat is gedaan en ons progressieve streven blijft aansporen. Zodat wij altijd een baken van hoop blijven voor mensen die willen dat we als samenleving de boel bij elkaar houden, in vrijheid, zekerheid en gelijkwaardigheid kunnen samenleven, beschermen wat ons dierbaar is en samen vooruitgaan. Want zoals Joanne Macey ons leert in *Active hope*: van alle gevaren die ons bedreigen, van klimaatontwrichting tot een kernoorlog, is er geen gevaar zo groot dan dat we er niets meer tegen doen.

Moedig en hoopvol voorwaarts!

INHOUD

- 3 *Redactioneel* Afscheid
 - 4 *Vrijmipo* Philip Corvage Ivoren wachters
 - 6 *Column* Bram van Welie Verlangen naar wijsheid
 - 7 *Column* Frans van der Loo De achterkant van onze energietransitie
 - 8 Henk Krijnen Vooruitgang zonder antwoord op het onbehagen
-

S&D THEMA

80 JAAR WIARDI BECKMAN STICHTING

- 22 Paul de Beer De remedie van Den Uyl voor de ziekte van Baumol
- 32 *Column* Tessa Dool De geschiedenis van de vrijheid
- 35 Joop van den Berg Paul Kalma en de illusie van de democratische staat
- 43 Monika Sie Dhian Ho De urgente actualiteit van *Van Waarde*
- 51 Frank Vandenbroucke Luisteren en leiden
- 57 Marjolein Moorman Politiek van hoop

9 789461 646941

S&D

JAARGANG 83 NUMMER 5 2026

vangennep